

Dva primjera magijske prakse iz Salone

Deka, Josip

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:197229>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-21**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

zir.nsk.hr

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

Sveučilište u Zadru
Odjel za arheologiju
Diplomski sveučilišni studij arheologije

Josip Đeka

Dva primjera magijske prakse iz Salone

Diplomski rad

Zadar, 2024.

Sveučilište u Zadru
Odjel za arheologiju
Diplomski sveučilišni studij arheologije

Dva primjera magijske prakse iz Salone

Diplomski rad

Student:

Josip Đeka

Mentor:

Prof. dr. sc. Željko Miletić

Komentorica:

Doc. dr. sc. Maria Mariola Glavan

Zadar, 2024.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Josip Đeka**, ovime izjavljujem da je moj **diplomski** rad pod naslovom **Dva primjera magijske prakse iz Salone** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 20.3.2024.

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. MAGIJA U GRČKO-RIMSKOM SVIJETU	2
2.1. GRČKI POJAM MAGIJE	2
2.2. RAZVOJ MAGIJE U HELENIZMU	5
2.3. MAGIJA U REPUBLICI I RANOM PRINCIPATU	9
2.4. ISTOČNI UTJECAJ: BIBLIJSKI LIKOVI KAO ČAROBNJACI	14
3. ARHEOLOŠKE POTVRDE MAGIJSKE PRAKSE	16
3.1. KATADESMOI, TABELLAE DEFIXIONUM	16
3.2. ANTIČKE VUDU LUTKE	22
3.3. GRČKI I DEMOTSKI MAGIČKI PAPIRI	25
3.4. PROTUMJERE: ZAŠTITNI AMULETI	26
4. SALONITANSKA ZLATNA PLOČICA	31
4.1. SADRŽAJ PLOČICE	34
5. ŠTO JE ABRAXAS?	38
5.1. ABRAXAS GEME	39
5.2. IKONOGRAFIJA I PRIKAZI NA MAGIJSKIM GEMAMA	41
5.3. MAGIJSKE GEME U HRVATSKOJ	44
6. MAGIJSKA GEMA IZ VRANJICA	46
7. ZAKLJUČAK	53
8. POPIS LITERATURE	56
9. POPIS ILUSTRACIJA	58

1. UVOD

U istraživanjima koje je 2021. provela arheološka firma Neir d.o.o. prilikom izgradnje stambene zgrade otkriven je masivni zid u SJ 22, a na njegovoj istočnoj strani segment jugoistočne salonitanske nekropole. Jugoistočna se nekropola pruža od lokaliteta Pet mostova prema komunikaciji Salona - Epetium.¹ U zidanoj grobnici G-16 otkriven je zlatni svitak, dimenzija 3.2 x 1.5, ispisan urezanim grčkim alfabetom.

Prema dosadašnjim saznanjima, pločice od zlatnog ili srebrnog lima uglavnom su služile u apotropejske svrhe, kao zaštita od bolesti ili uroka. Takvi se predmeti u literaturi nazivaju *peripta* ili *periammata*, a pojavljuje se i naziv *lamella*.

Godinu dana kasnije, prilikom zašitnih arheoloških istraživanja koje je provela firma Temenos d.o.o. u Vranjicu pokraj Solina 2022. godine, otkrivena je kasnoantička nekropola. Otkriveno je 57 grobova, a datirani su u 4. stoljeće.² U grobu 15 otkriven je drugi predmet koji će biti obrađen u ovom radu.

Radi se o magijskoj gemi s prikazom Abraxasa, božanstva koje starija literatura veže uz ranokršćansku sektu gnostika,³ koju su crkveni oci smatrali heretičnom.⁴ Na aversu geme se nalazi lik Abraxasa sa zmijskim nogama, takozvana forma angvipeda,⁵ dok se na reversu nalaze naizgled nasumični znakovi slični grčkom alfabetu, tvoreći takozvane *voces magicae*.⁶

Ovaj rad kao primarni cilj uzima obradu dvaju navedenih predmeta i njihovu kontekstualizaciju u svrhu razumijevanja praznovjerja i magijskih praksi na području Rimskog Carstva, posebno provincije Dalmacije.

Iskrene zahvale doc. dr. sc. Mariji Marioli Glavan na ustupljenom znanju i pomoći pri iščitavanju pločice, dipl. arh. Nebojši Cingeliju na ustupljenom materijalu i informacijima, te dipl. arh. Lujani Paraman na izdašnoj zbirci literature o antičkoj magiji.

¹ PLEŠTINA, I., 2021, 5-6.

² CINGELI, N., 2022, 1-6.

³ ŠEPER, M., 1942, 6.

⁴ KEBLE, J., 1872, 1.

⁵ ALTINOLUK, S. et al, 2014, 219.

⁶ OGDEN, D. et al, 1999, 46-47.

2. MAGIJA U GRČKO-RIMSKOM SVIJETU

Na početku rasprave o predmetima "magijske" prirode potrebno je definirati na koji su način Grci, a potom i Rimljani, gledali na magiju. Radi se o društvima koja su u mnogočemu udarila temelje mnogim konceptima moderne zapadne civilizacije, a magija nije iznimka. Ipak, treba biti oprezan i sagledati razlike između grčkog i rimskog pogleda na magiju, a zatim i između antičkog i modernog svjetonazora. Magija i religija isprva su bile usko povezane, dok se razlika između dvoje s vremenom sve više povećava.⁷

2.1. GRČKI POJAM MAGIJE

Prva pojava riječi *magos* u grčkom se jeziku pojavljuje za vrijeme Perzijskih ratova. I u Sofoklovom *Edipu*, glavni lik proroka Tiresiju naziva lažljivim magom. Često je vezana uz perzijske svećenike i proroke, pa je u tom kontekstu spominju i Herodot i Heraklit. Riječ *mageia* pojavljuje se tek dvije stotine godina kasnije u fragmentu helenističkog djela lažno pripisanog Aristotelu, a njenu asocijaciju s Perzijancima pronalazimo i u vrijeme Principata.⁸ Čak i Platon u svojim djelima piše o zakonima koji bi trebali biti provedeni nad onima koji prakticiraju *mageiu*, iako prilično subjektivno. Važno je naglasiti kako *mageia* u ovo vrijeme vjerojatno ne odgovara današnjem zapadnjačkom poimanju magije, već se odnosi na spektar dopuštenih i nedopuštenih vjerskih aktivnosti, odnosno naglašava što je bogohulno, a što ne.⁹

Ipak, sama ideja magije nesumnjivo je starija od ijedne poznate riječi koja se koristi za nju, što je evidentno već u Homerovo vrijeme.¹⁰ Već u arhajskom periodu Grčke javljaju se likovi povezani s magijom ili čarolijom: Kirka u Odiseji, Medeja u mitu o Argonautima, pa i kovački bog Hefest koji kao pomoćnike ima Idejske Daktile, kovače s magijskim sposobnostima. Spominju se i Telhini, koji posjeduju karakteristike slične Daktilima, u smislu da se navode kao *goetes*, odnosno čarobnjaci. Prema legendi, živjeli su na tada još lebdećem Rodosu, čijem su stanovništvu poklonili znanje obrade metala. Osim toga, izradili su prve kipove posvećene bogovima. Zenon kaže da su u stanju prizvati tuču i oluje, baš kao čarobnjaci.¹¹ Homer donosi

⁷ DICKIE, M. W., 2003, 20.

⁸ OGDEN, D. et al, 1999, 164.

⁹ DICKIE, M. W., 2003, 21.

¹⁰ OGDEN, D. et al, 1999, 163-165.

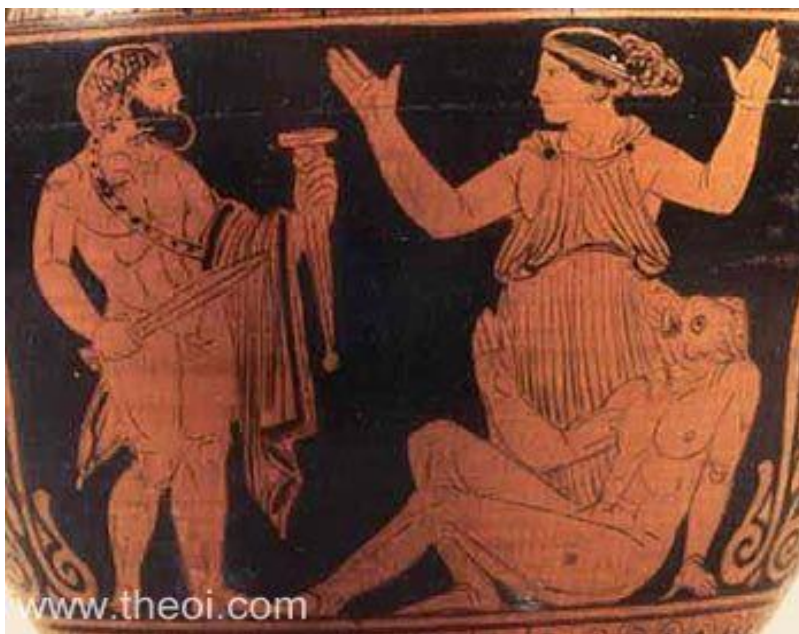
¹¹ OGDEN, D. et al, 1999, 178-179.

priču o Belerofontu i kralju Proteju, u kojoj Protej Belerofonta šalje na put u Likiju, ali mu daje i pločicu ispunjenu "zlobnim, smrtonosnim znakovima" (*semata thymophthora*). Ovo ukazuje na ideju da je magija već u Homerovom razdoblju smatrana silom koja je sposobna ne samo naštetiti, već i ubiti nekoga.¹²

Najstariji zabilježeni primjer opisa magijskog rituala datira u osmo stoljeće prije Krista, a donosi ga Homer u desetom pjevanju Odiseje. S obzirom da Homer opisuje događaje koji su se zbili nekih 500 godina prije njegova rođenja, za pretpostaviti je da je tematika čudesnog i čarobnog već bila uvriježena u razdoblju druge polovice drugog tisućljeća prije Krista, bilo u obliku narodnih priča, mitova ili epskog pjesništva. Ključna figura u ovom slučaju je Kirka, kći Helija, boga sunca. Iako ima božansko porijeklo, priča o susretu Odiseja i Kirke već ima značajke koje možemo prepoznati kao magične u današnjem poimanju. Kirka posjeduje čarobni štap kojim Odisejeve ljude pretvara u svinje (Slika 1), ali Odisej ostaje imun zbog božanske zaštite u vidu biljke *moly*, koju mu otkriva bog Hermes. Dakle, kći Titana s nadljudskim sposobnostima i smrtnik kojeg bogovi štite od njenog utjecaja. U jednu ruku, već se vidi opreka božanske zaštite i opasnosti koju predstavlja kćer jednog od Titana, starije generacije bogova. Pri pretvaranju Odisejevih ljudi u svinje, koristi smjesu sira u koje prethodno stavlja misteriozne sastojke i droge, a metamorfozu pokreće dodir njenog štapa. I ovdje se očituje jedna od karakteristika vještice kakvu danas poznajemo, a to je priprava raznih magijskih supstanci i napitaka.¹³

¹² OGDEN, D. et al, 1999, 10.

¹³ OGDEN, D. et al, 1999, 110-111.

Slika 1: Kirka, Odisej i čovjek pretvoren u svinju (Preuzeto iz: <https://www.theoi.com/Gallery/T35.9.html>),
26.1.2024.

I u jedanaestom pjevanju Odiseje nastavljaju se magijski elementi, no ovog puta u nešto mračnijem tonu. Jedanaesto pjevanje sadrži prikaz nekromantičke ceremonije, odnosno prizivanja duše pokojnika. Prateći Kirkine upute, Odisej priziva dušu proroka Tiresije. Slični opisi prizivanja duša pojavljuju se i kasnije, u Vergilijevoj Eneidi i Lukanovoj Farsaliji. Odisej iskopava rov kao pristup Hadu i prinosi žrtvu: med, mlijeko, vino i krv crnoga ovna. Ovo priziva duše koje se barem na tren žele vratiti u svijet živih.¹⁴ Zazivaju se bogovi, ktonski Zeus (Had) i Hermes, kao *psychopompos*, vodič duša. Tiresija savjetuje Odiseja i vraća se natrag u podzemlje.¹⁵

Izraz "nekromancija" nije korišten u antici, ali vrlo blizak termin je *psychagogia*, odnosno razgovor ili prorokovanje uz pomoć duša umrlih. Proročišta mrtvih poznata su u 5. st. prije Krista, primjerice *Avernus* u južnoj Italiji ili *Acheron* u Tesprotiji. Koncept prizivanja duša umrlih bio je poznat i u Perziji, Babilonu i Egiptu, a spominje se i u Ponovljenom Zakonu. Pritom Jahve izričito zabranjuje Mojsiju vraćanje, čaranje, zazivanje duša predaka i obraćanje na pokojnike.¹⁶

¹⁴ OGDEN D. et al, 1999, 111.

¹⁵ OGDEN, D. 2002, 26.

¹⁶ GIUNIO, K. A., 2018, 10.

Zahvaljujući preživjelim izvorima petog stoljeća prije Krista, moguće je pobliže shvatiti i donekle iskristalizirati stav grčkog društva prema magiji. Jedan od izvora je Eshil i njegovo djelo "Perzijanci". Djelo je nastalo 427. prije Krista, nekoliko godina nakon grčkih pobjeda kod Salamine i Plateje. Opisuje majku kralja Kserksa, koja nakon nedaća koje su zadesile njen narod za pomoć pita svog pokojnog muža Darija. Pritom ona i vijeće staraca prinose žrtve lijevanice i pjevajući prizivaju Darijev duh. Kraljev duh spominje "goai", riječi koje su ga izvukle iz podzemlja, usporedive s naricanjem. Riječ kao takva vjerojatno je povezana s pojmom *goetes*, koji označava čarobnjake. Ovdje se već očituje povezanost *goeteie* i *psychagogie*, odnosno magijskih praksi vezanih za mrtve, u današnjem smislu nekromancije. Također, u Aristofanovim "Pticama", napisanim 414. prije Krista, opisana je scena u kojoj Sokrat i Peisandar prakticiraju *psychagogiu*. Aristofan, čija je primarna književna kategorija komedija, ovime ismijava filozofe prikazujući ih kako se bave aktivnošću koja je u tadašnjem grčkom društvu smatrana nečasnom i neprimjerenom.¹⁷

Navedeni su izvori najraniji postojeći dokazi mišljenja grčkog društva o magiji kao takvoj. Nazivi *mageia*, *goeteia* i *pharmakeia* pojavljuju se uz negativne konotacije, prvenstveno zbog manipulacija sila prirode, zakona života i smrti, pa i samih bogova. Na njih se ne gleda kao na silu kojoj je potrebno zahvaljivati i dati dužno poštovanje, što bi bilo društveno prihvatljivo i poželjno ponašanje u grčkom društvu, već su u očima čarobnjaka, vještica i ostalih koji prakticiraju magiju sredstva koja se mogu iskoristiti.¹⁸ Stoga ni ne čudi što ranije spomenuti Platon za njih tvrdi da bi trebali biti kažnjavani najstrožim kaznama. Između ostalog, u "Republici" kritizira proricatelje i putujuće svećenike koji vrše rituale koji će okajati nedjela predaka. Također, spominje praksu prodaja *katdasesmoi*, odnosno pločica s prokletstvima koje usmjeravaju moć bogova kako bi se koristila na nečiju štetu.¹⁹ O tome nešto kasnije.

2.2. RAZVOJ MAGIJE U HELENIZMU

Širenje grčke civilizacije uzrokovano osvajanjima Aleksandra Velikog otvorilo je grčkom društvu, od najnižih do najviših slojeva niz utjecaja s područja bliskog i srednjeg istoka i Egipta.²⁰ Među tim utjecajima nalaze se i nove ideje o magiji, magijskim praksama, učenjima, a

¹⁷ DICKIE, M. W., 2003, 29-30.

¹⁸ DICKIE, M. W., 2003, 27.

¹⁹ STRATTON, K. B. et al 2015, 94.

²⁰ DICKIE, M. W., 2003, 93.

time i nove mogućnosti o prikupljanju znanja sa svih strana sada proširenog grčkog svijeta. Iako arheološki zapis ne pokazuje povećano širenje prakticiranja magije, očuvani povijesni izvori i književna djela koja nastaju u razdoblju 4. i 3. stoljeća prije Krista očituju razlike u magijskoj praksi u odnosu na klasični grčki period. Dok se u starijoj predaji magijom bave uglavnom osobe božanskog porijekla, heroji, kraljevine i kraljevi, u helenističkoj literaturi magiju prakticiraju i obični ljudi, pa i oni iz nižih društvenih staleža. Helenistički povjesničari i geografi također bilježe razne običaje dalekih naroda u praksi paradoksografije, opisujući na taj način pojave koje okružuju grčki svijet, ali i dajući perspektivu "čudnoga" iz njihovog vremena.²¹

U trećem stoljeću prije Krista, Apolonije Rodski stvara ep o Argonautima. Među glavnim likovima djela nalazi se Medeja, još jedna poznata čarobnica antičke predaje. Kao i Kirka, božanskog je porijekla i unuka je boga Helija (Slika 2). Bila je ljubavnica junaka Jazona i omogućila grčkim junacima da se domognu zlatnog runa. Kada Grci pokušavaju pristati na Kretu, put im priječi Talos, brončani div. U sukobu s njim Medeja pokazuje destruktivnu moć magije, te izjavljuje da ga neće moći uništiti samo ako je bog. Ovdje se očituje postojanje magije i protumagije, odnosno ideja da jedna magija može nadvladati drugu, ali i ideja da su bogovi iznad magijske moći. Tokom borbe Medeja upada u duboki trans, priziva smrt i svoju mržnju pretvara u oružje koje ruši Talosa. Sam Apolonije izražava zgražanje nad Medejinom moći, koja u ovom slučaju može predstavljati pojavu "zlog oka" u antičkoj literaturi.²²

²¹ DICKIE, M., W., 2003, 95-96.

²² OGDEN, D., 2002, 111-112.

Slika 2: Medeja u kočiji koju vuku zmajevi (<https://blogs.getty.edu/iris/a-guide-to-euripides-medea/>), 26.1.2024.

Dakle, uvjerenje je postojalo da magija može djelovati i na daljinu, bez fizičkog kontakta i rituala koji su prethodno prikazani kod Kirke. Ipak, Apolonije Rodski nije prvi koji spominje Medeju. Početkom petog stoljeća, Pindar je spominje kao *pampharmakous*. Dva su moguća objašnjenja ove riječi. *Pharmaka*, ili *pharmakeia* može označavati poznavanje bilja i njihovih svojstava, što se očituje i ranije na primjeru Kirke. Drugo značenje riječi može biti čarobnjaštvo. Medeja je dakle u ovom kontekstu ili velika poznavateljica bilja ili velika čarobnica. Iako očito ima posebne moći, Apolonije joj pridaje daleko veću snagu nego Pindar. Iako se spominje i kod Hesioda, u sedmom stoljeću, spomenuta je samo kao Jazonova žena, što čini kontrast s prikazima Apolonija i Pindara. Tragičar Euripid je uzima kao protagonisticu u tragediji koja nosi njeno ime, napisanu u petom stoljeću. Nastavlja s temama vezanim uz Medejino poznavanje otrova, ali njen lik pretvara u nešto što je strano grčkom svijetu, pripisujući joj zločine poput prevare, čaranja, pa čak i ubojstva vlastite djece.²³

Na liku Medeje moguće je primjetiti razvoj viđenja magije kod Grka. Dok je u sedmom stoljeću spomenuta samo kao pratilja grčkog junaka, u petom stoljeću već poprima karakter povezan s prilično antisocijalnim ponašanjem, čineći je barbarskom čarobnicom koja ne poštuje

²³ STRATTON, K. B. et al 2015, 95.

grčke vrijednosti.²⁴ Dva stoljeća kasnije, njene sposobnosti postaju sve više fantastične i detaljnije opisane, što će kasnije nastaviti i rimski pisci koji dodaju na Medejin mit.²⁵

Teokrit, pisac koji djeluje u razdoblju prve polovice trećeg stoljeća prije Krista napisao je više djela, takozvanih "Idila". Jedna od njih, pod naslovom "*Pharmakeutriai*", odnosno "Vještice", prati mladu djevojku Simateju. Simateja se zaljubila u mladića i zajedno su proveli neko vrijeme, ali s obzirom da joj nije došao već jedanaest dana, odlučuje pribjeći magijskim mjerama. Uz to, govori, ako jedne ne uspiju, pribjeći će ozbiljnijima. Savjetovala se sa staricama koje znaju "magijske pjesme", ali mišljenja je tražila od više profesionalaca u tom polju. Čak spominje kako u kutiji drži magijske supstance čijim ju je svojstvima poučio neki Asirac.²⁶ U jednom slučaju čaroliju izvodi u vlastitom domu²⁷, dok drugi slučaj opisuje izvođenje rituala na groblju ili raskrižju. U prvom slučaju izvodi ritual uz pomoć raznih rekvizita: malog brončanog gonga, magijskog kotača, roga, voska, libacija poput meda, mlijeka ili vina, koristi bilje poput ječma, lovora, maslačka, pa čak i zdrobljenog guštera, ali i dio plašta mladića u kojeg se zaljubila, koji baca u vatru. Izgovara različite napjeve Hekati u podzemlju i mjesecu na nebu.²⁸ U drugom slučaju Simateja ponovno zaziva Hekatu, božicu magije, duhova i podzemlja, čiji je dolazak obilježen lavežom pasa, njenih pratilaca. Svoj ritual izvršava među grobovima, gdje je veza s podzemljem jača. Opisano je i kako topi vosak, vjerojatno kako bi simbolički prenijela osjećaj topljenja i gorenja na žrtvu svoje čarolije. Naposljetku, moli Hekatu da njene čarolije budu moćne poput Kirkinih i Medejinih, pokazujući legendarni status ovih čarobnica koji opstaje iz ranijih predaja.²⁹

Postupci opisani u Teokritovom djelu arheološki su potvrđeni, s obzirom na postojanje pločica prokletstva i antičkih vudu lutki koje su mogle biti izrađene od gline ili voska. Kako bi čarolija bila uspješnija, bilo je poželjno imati *ousia*, odnosno "stvari" osobe koja je bila meta kletve ili čarolije. To je mogla biti njihova odjeća, kosa ili nokti, ali bitno je da neka od tih stvari pripada žrtvi. Ovakvi slučajevi opisani su i Apulejevom "Zlatnom magarcu", gdje čarolija u

²⁴ STRATTON, K. B. et al 2015, 95.

²⁵ OGDEN, D., 2002, 113.

²⁶ DICKIE, M. W., 2003, 96.

²⁷ OGDEN, D. et al, 1999, 120.

²⁸ OGDEN D. et al, 1999, 120.

²⁹ STRATTON, K. B., 2015, 97-98.

potpunosti propada jer korištene *ousia* nisu pripadale ciljanoj žrtvi, već kozi. Stvari koje su pripadale žrtvi mogle su, osim u ljubavno-erotskim kletvama, biti korištene i da im se naškodi.³⁰

Djela Apolonija Rodskog i Teokrita vjerojatno su bila ključna za prenošenje magijskih tradicija i u rimsku kulturu. Utjecala su na kasnije, sve bogatije izvore poput Vergilija, Katula i Cicerona, koji ipak kroz stoljeća koja su prošla između razdoblja helenizma i principata, te uz drugačiji kulturološki, italsko- latinski svjetonazor, ipak imaju viđenja magije koja u neku ruku nasljeđuju grčke, ali i nadograđuju na njih.³¹

Upravo iz ovog razdoblja datiraju i dvije olovne pločice prokletstva otkrivene u arheološkim istraživanjima na viškoj nekropoli Vlaška njiva 2022. godine. Pločicama prokletstva biti će posvećeno posebno poglavlje, s obzirom da su jedan od rijetkih opipljivih dokaza za korištenje magije u antici. Širenjem grčke kulture na prostor istočnog Jadrana, Grci također donose i svoja praznovjerja, a viški *katedesmoi* za sada su najraniji su primjer korištenja magije na prostoru Dalmacije.³²

2.3. MAGIJA U REPUBLICI I RANOM PRINCIPATU

Prema nekim mišljenjima, već u Zakoniku dvanaest ploča, nastalom krajem šestog i početkom petog stoljeća prije Krista stoje pravila koja nastoje regulirati ili kazniti korištenje magije. Ipak, teško je odrediti na što se točno misli pod riječima "*mala carmina*". Naravno, spomenute "zlobne pjesme" svakako imaju neugodan prizvuk, ali moguće je i da se riječi odnose na narušavanje tuđeg ugleda. "*Fruges excantare*" je također aktivnost koja se spominje, što bi zaista moglo označavati proklinjanje ili čaranje s usjevima.³³ Jednu scenu povezanu za čaranje usjeva, odnosno manjak iste, donose "Anali" Lucija Kalpurnija Pizona, koja će biti prepričana u daljnjem tekstu.³⁴ Ipak, s obzirom na važnost poljoprivrede u rimskom društvu, moguće je i da se Zakonik dvanaest ploča odnosi i na općenito uništavanje usjeva. Sredstva, magična, otrovna ili svjetovna, nebitna su za nanesenu štetu. Ipak, takve su se optužbe mogle koristiti i bez osnova u slučaju seoske svađe.³⁵

³⁰ OGDEN, D. et al, 1999, 14-15.

³¹ STRATTON, K. B. et al 2015, 98-99.

³² UGARKOVIĆ M. et al, 2022, 599-600.

³³ GIUNIO, K. A., 2018, 40.

³⁴ DICKIE, M. W. et al, 2010, 80.

³⁵ GORDON, R. L., 2020, 1.

Rani dokazi o pojavi magije na italskom poluotoku pojavljuju se u arheološkom zapisu u trećem stoljeću prije Krista. Iako zasad nema nalaza koji datiraju s užeg rimskog područja u razdoblju kraljevstva i republike, u etrurskom gradu Volterri otkrivene su tri olovne pločice s popisom imena deponirane u podzemnu grobnu komoru. Pločice s imenima su osim na etrurskom, pisane i na oskanskom jeziku, što je evidentno prema nalazima s područja Kampanije i današnje provincije Catanzaro. Slijede jednostavnu formulu, napisano je ime u nominativu, a potom ime u akuzativu, što vjerojatno označava osobu koja piše pločicu i osobu kojoj je pločica namijenjena. Iz razdoblja kasnog četvrtog stoljeća u Tiriolu pojavljuje se i jedna pločica s grčkim imenima pisanim grčkim alfabetom, ali već iz vremena kada se na to područje naseljavaju plemena Bruta. Ovi nalazi pokazuju raširenost prakse na italskom poluotoku, koju vrlo vjerojatno donose Grci, ali sigurno inspiriranu grčkim modelom.³⁶

Kako je spomenuto, u djelu "Anali", napisanom u drugoj polovici drugog stoljeća prije Krista, Lucije Kalpurnije Pizon donosi priču o Furiju Krezimu, oslobođeniku optuženom za korištenje otrova i čarolija (*veneficia*). Razlog tome je bila uspješnost njegovog naizgled malog imanja naspram relativne zapuštenosti imanja njegovih susjeda. Oslobođen je optužbi nakon što je na forum donio sredstva svog "čaranja": umorne robove, opremu i alat, ali zaboravivši najvažniju stvar, uloženi znoj rada čak i nakon zalaska sunca. Osim što ilustrira rimsku radnu etiku, stav prema čaranju i Kalipurnijev naglasak na istu, pokazuje da se za prakticiranje magije moglo optužiti bilo koga, pa čak i seljaka. Dakle, u drugom stoljeću magijska je praksa raširena među svim društvenim slojevima, odnosno barem ideja magije.³⁷

Lucije Anije Flor, pisac iz trećeg stoljeća poslije Krista donosi epizodu koja je vjerojatno prepričana verzija Livijevog izvještaja o pobuni robova na Siciliji. Prema izvještaju, oko 130. prije Krista, sirijski rob Eunos uvjerio je robove da ga slijede. Navodno je bio svećenik nepoznate sirijske božice i imao moć riganja vatre. U djelu je objašnjenje njegove moći u tome da u ustima drži orah ispunjen zapaljenim sumporom, koristeći tako pametnu varku. Prema izvorima, čak i Diodor Sikulski izvještava o pobuni, nazivajući Eunusa *magos* i *teratourgos*.³⁸

Na rimskom matičnom prostoru, kako je spomenuto, još nema dokaza o korištenju magijskih pločica na latinskom jeziku, ali nalaz iz Carmone u blizini Seville daje potvrdu da su

³⁶ DICKIE, M. W., 2003, 124.

³⁷ DICKIE, M. W. et al, 2010, 80.

³⁸ DICKIE, M. W. et al, 2010, 81.

se takve prakse odvijale i na italskom poluotoku. Pronađena je pločica u kojoj se bogovi podzemlja mole da pošalju bolest na ženu zvanu Luxia, navodeći kao metu kletve njenu glavu, udove, srce, zdravlje, pa i sam život. S obzirom da se jedna izražajnije i daleko više zlonamjerna kletva koristi na području rimskih kolonija, za zaključiti je da takva praksa postoji i na prostoru Italije, ako ne i samog Rima. Također, za pretpostaviti je da su postojali i stručnjaci koji su ispisivali pločice i grčkim i latinskim jezikom. Prema paleografskim karakteristikama pločica je datirana u drugu polovicu prvog stoljeća prije Krista.³⁹

Vergilije u Eneidi objašnjava mržnju Kartazana i Rimljana preko neuzvraćene ljubavi princa Eneje prema kraljici Didoni. Nakon nekog vremena, Eneja napušta Didonu jer mu sudbina nalaže da izgradi vlastito kraljevstvo. Tada se Didonina ljubav prema Eneji pretvara u mržnju, te se konzultira sa svojom svećenicom ili vješticom. Pritom u dvorištu palače gradi veliku lomaču i sprema žrtvu silama podzemlja. Nakon što shvati da joj ljubavna magija neće vratiti Eneju, Didona se u očaju baca u vatru. U antici je, naime, postojalo vjerovanje da prerana, nasilna ili tragična smrt daje snagu čarolijama, posebno destruktivnim kletvama. Iako je spomenuto kako Didona prezire magiju, pribjegava joj kao instrumentu svoje osvete (*magicas invitam accingier artis*). Iako pripada visokom staležu, Didonino gađenje prema korištenim sredstvima vjerojatno odražava stav šireg društva prema korištenju *artes magicae*.⁴⁰ U liku svećenice koja organizira ritual vidi se i povezanost koju magija neizbježno dijeli s religijom. Eneja zbog zaštite bogova, kao ni Odisej prije njega, ne biva žrtva kletve, već se Didonina mržnja nastavlja generacijama ratova između Rima i Kartage, svoj najveći domet postižući s Hanibalom koji gotovo uništava Rim. Njeno samoubojstvo može se protumačiti i kao aluzija na Kleopatru, koja si također oduzima život nakon Oktavijanove pobjede.⁴¹

Vergilije donosi i adaptaciju Teokritove "Idile" u kojoj još detaljnije opisuje izvođenje Simatejine ljubavne čarolije. Rog i magijski kotač u ovom slučaju mijenjaju dvije lutke, jedna načinjena od voska, a druga od gline. Čovjek koji je Simateji dao sredstva i znanje za izvođenje rituala u ovom slučaju nije Asirac, već stanoviti Moeris, koji se po volji može pretvoriti u vuka. Od vremena Teokrita dodano je sve više detalja i fantastičnih elemenata, uključujući i

³⁹ DICKIE, M. W., 2003, 125.

⁴⁰ STRATTON, K. B. et al 2015, 103.

⁴¹ OGDEN, D. et al, 1999, 121-122.

vukodlake.⁴² Nešto kasnije napisani magijski papirusi opisuju upute za sličan postupak, u kojem se muška figura radi u obliku Aresa s mačem u desnoj ruci, dok je druga klečeća ženska figura.⁴³ Ipak, radi se o periodu najranije drugog stoljeća nakon Krista, tako da će biti detaljnije opisane u nastavku rada.

Legendarnu čarobnicu Medeju spominje i Seneka u tragediji koja nosi njeno ime. Kao i kod Apolonija, prikazana je kao žena strašne moći ali ovog puta Seneka je prikazuje kao gotovo svemoćnu. U svom očaju zbog Jazonove nevjere zaziva Hekatu, Kaos, sile podzemlja i duhove umrlih da joj pomognu da se osveti. Seneka joj u svom djelu čak daje sposobnost da sruši zvijezde s neba, te priziva sva zmijolika zvijezda da joj posude svoj otrov. Opisana je i scena u kojoj iznad kotla priprema otrove za Kreuzu, novu Jazonovu mladenku i njenog oca. Pritom su opisani sastojci iz krajeva svijeta sada već poznatih publici: razno bilje s Kavkaza, Arabije, Germanije, pa i s obala Dunava.⁴⁴ Ovidije opisuje Medejinu molitvu Hekati, u kojoj govori o svojim moćima. Sposobna je mijenjati tokove rijeka, otjerati ili dozvati oblake, uzbuniti ili smiriti more i vjetrove, razrezati grla zmija svojim riječima, rušiti kamenje i stabla, tresti šume i raspoloviti planine, pa čak i dozvati duhove iz groba i zapovijedati Mjesecu.⁴⁵

U Horacijevim "Epodama" (*epodes*-zazivi) pojavljuje se lik Kanidije. Po svemu sudeći, lik je inspiriran stvarnom osobom, ženom po imenu Grattida koja je izrađivala parfeme ili se općenito bavila farmacijom. Kod Horacija pojavljuje se kao vještica Kanidija u nekoliko njegovih djela.⁴⁶

U petoj epodi opisuje scenu u kojoj Kanidija i njene dvije pomoćnice, Sagana i Veia, namjeravaju žrtvovati dječaka. Zakopavaju ga do vrata u zemlju i pred njega stavljaju razne vrste hrane u nadi da će mu jetra nateći, što će poboljšati njena svojstva u pripravi ljubavnog napitka. Pritom spominje "kolhidsku vatru" i "tesalske pjesme", pokazujući povezanost ovih krajeva Carstva s čaranjem i mračnim silama. Ponavlja se i motiv rušenja mjeseca i zvijezda s neba. Fizički opis vještica bliži je poimanju istih kao zlih i izuzetno opasnih, prikazujući ih sa zmijama u raščupanoj gruboj kosi, žutih zubi i neobrezanih, prljavih noktiju. Podsjeća na moć Mana,

⁴² OGDEN, D. et al, 1999, 121.

⁴³ NEMETH, G., 2018, 21.

⁴⁴ LUCK, G., 2006, 123- 124.

⁴⁵ OGDEN, D. et al, 1999, 205.

⁴⁶ OGDEN, D. et al, 1999, 122.

nemirnih duša pokojnika koje može usmjeriti na onoga koji joj smeta. Horacije Kanidiju i njene pomoćnice spominje i u "Satirama" u komičnom tonu. Priču prepričava kip Prijapa koji se nalazi na groblju siromaha na kojem vještice često zazivaju duše. Prijap ih uspijeva otjerati s groblja puštanjem vjetrova, pri čemu jednoj vještici otpada vlasulja, a drugoj ispadaju zubi. Ovaj satirični prikaz je u kontrastu s prethodnim, jer pokazuje kako čak i niži bog poput Prijapa ima moć otjerati vještice, čineći njihove moći beskorisnima.⁴⁷

Moguće da su Horacijevi prikazi vještica funkcionirali u službi države, posebno cara Augusta. U pokušajima da suzbije prakse čaranja i sačuva rimski puk od raznih putujućih prevaranata, moguće je da je djelovao kao mecena, posebno Horaciju i Vergiliju.⁴⁸ Jedan Svetonijev zapis svjedoči o Augustovoj praksi suzbijanja okultnih praksi, a radi se o spaljivanju oko 2000 magijskih svitaka i papirusa u 13. godini prije Krista.⁴⁹

Raširenost magije među društvenim slojevima Rima ilustrira slučaj misteriozne smrti Germanika (Slika 3), Tiberijevog adoptiranog sina. Prema Tacitu, radnici koji su pretraživali Germanikovu kuću u njoj su otkrili olovne pločice s njegovim imenom, dijelove naizgled iskopanih ljudskih tijela, pepeo i razmazanu krv. Germanik je umro u Antiohiji od iznenadne bolesti, a za njegovu smrt su okrivljeni Gnej Kalpurnije Pizon, upravitelj provincije Sirije, i njegova žena Plancina. Oboma im je naređeno da počine samoubojstvo.⁵⁰

⁴⁷ LUCK, G., 2006, 110-113.

⁴⁸ LUCK, G., 2006, 110.

⁴⁹ OGDEN, D. et al, 1999, 56.

⁵⁰ LUCK, G., 2006, 127.

Slika 3: Germanik, navodna žrtva prokletstva (Preuzeto iz: [https://en.wikipedia.org/wiki/Germanicus#/media/File:\(Toulouse\)_Portrait_de_Germanicus_-_Mus%C3%A9_Saint-Raymond_Ra_342_c.jpg](https://en.wikipedia.org/wiki/Germanicus#/media/File:(Toulouse)_Portrait_de_Germanicus_-_Mus%C3%A9_Saint-Raymond_Ra_342_c.jpg)), 26.1.2024.

2.4. ISTOČNI UTJECAJ: BIBLIJSKI LIKOVI KAO ČAROBNJACI

Uz brojne kontakte ostvarivane između židovskog i grčkog, a kasnije i rimskog svijeta bilo je neizbježno da se zapad susretne sa židovskim vjerskim figurama. Kako je dosad prikazano, istok je za pojam antičkog Mediterana bio tajanstveno mjesto, gdje svećenici komuniciraju s mrtvima, posjeduju znanja o smrtonosnim otrovima, pa i rigaju vatru poput zmajeva. Religijske figure tadašnjih Židova, a danas i kršćanskog zapada u očima Rimljana bili bi djelatnici njima nepoznatog boga, ne mnogo drugačiji od maga ili teratourga o kojima su pisali suvremenici. Čak i u očima ranih kršćana, Mojsije je bio čarobnjak podučavan u Egiptu, gdje je proveo dobar dio života. Amulet pronađen na Siciliji naziva ga "*physikos*" koji stječe moći nakon

uspona na svetu planinu Sinaj. Dotiče ga se i Plinije u "*Naturalis Historia*", gdje tvrdi kako je Mojsije osnivač *magices factio*, svojevrsne sekte. Josip Flavije s druge strane smatra uspjeh Mojsijevih čuda dokazom snage židovskog boga.⁵¹

Grci su proučavali i u trećem stoljeću prepisivali djela koja se tiču kralja Solomona, prepoznajući ga kao ne samo velikog mudraca upućenog u zakone prirode i svemira, već i kao svojevrsnog školovanog okultista. Najpoznatije od ovih djela je Solomonovo Evanđelje, koje je bazirano na židovskom originalu, ali u trećem stoljeću prevedeno na grčki. Apokrifna djela iz 1. st. prije Krista navodno citiraju samog Solomona, gdje moli Boga da mu da moć nad duhovima. Josip Flavije tvrdi da je Bog Solomonu dao potrebno znanje i sredstva da poboljša živote ljudi, odnosno liječi ih i izgoni zloduhe. Moguće je da je na tradiciji Solomona nastala praksa egzorcizma i sličnog duhovnog liječenja među Židovima.⁵²

Na kraju krajeva, ni lik Isusa Krista nije bio izuzet takvog svjetonazora. Liječenje bolesnih, uskrsnuće Lazara, istjerivanje zloduha, hodanje po vodi, sve su to djela koja su se suvremenicima mogla činiti kao djela magije. Ipak, velik dio takvih mišljenja dolazi od protivnika ranog kršćanstva, posebno Židova. Jedna rabinska tradicija čak tvrdi da je se Isus nakon bijega u Egipat pojavljuje lud i istetoviran magijskim formulama. U prijašnjem je tekstu navedeno da su čarobnjaci smatrani prevarantima, te da se njihovo djelovanje čak i zakonski suzbijalo. Isus, za razliku od njih, nikada nije primao plaću za izvođenje svojih čuda, te nikada nije tvrdio da on posjeduje magičnu moć, već da Njegova moć dolazi od Oca.⁵³

⁵¹ OGDEN, D. et al, 1999, 115.

⁵² OGDEN, D., et al, 1999, 116-117.

⁵³ OGDEN, D. et al, 1999, 124-125.

3. ARHEOLOŠKE POTVRDE MAGIJSKE PRAKSE

Prema prikazanim povijesnim izvorima u izvođenju rituala *mageie*, *goetie*, *ars magicae* i mnogih drugih naziva koji su korišteni u antici, upotrebljavala su se razna organska i anorganska sredstva. Vjerojatnost da se sastojci korišteni u pripravi raznih napitaka i otrova biti otkriveni prilično je mala, s obzirom da se radi o raznim organskim, propadljivim materijalima poput bilja, životinjskih, a nekad i ljudskih ostataka. U nekoliko je primjera predstavljen korpus predmeta koji ipak opstaju u arheološkom kontekstu, najčešće anorganski materijali poput olova, gline i keramike. Ipak, u slučaju nalaza glinenih lutki korištenih za čaranje moguće je da sadrže barem dio organskog materijala u vidu tekstila ili kose.

Kategorija koja nosi poseban značaj za razumijevanje problematike antičke magije su takozvani "magički papiri" u kojima su sadržani napjevi, upute za rituale i razne formule. Sačuvani primjerci datiraju od 2. stoljeća prije Krista do 5. stoljeća nakon Krista. Njihov značaj leži prvenstveno u tome što su primarni izvori, to jest, napisali su ih ljudi koji su i sami prakticirali magiju i svoje su znanje željeli prenijeti (ili prodati) dalje. Osim svitaka, u korpusu su sadržani i simboli i zapisi na gemama, komadima keramike, te metalnim pločicama od različitih materijala.⁵⁴

3.1. KATADESMOI, TABELLAE DEFIXIONUM

Najranije poznate olovne pločice s prokletstvima na Mediteranu datiraju iz ranog petog, možda čak i šestog stoljeća prije Krista. Radi se o nalazu 22 pločice u grčkoj koloniji Selinus na Siciliji. Velik dio pločica iz predrimskog razdoblja dolazi s područja Atike, posebno atenske agore i nekropole Keramik. Praksa izrade pločica se širi po Mediteranu i do drugog stoljeća poslije Krista se mogu naći u gotovo svim djelovima Carstva. Već u početku produkcije pločice pokazuju široku lepezu primjena. O kategorizaciji istih biti će riječi u daljnjem tekstu. Većina pronađenih pločica napisana je grčkim, a manji broj latinskim pismom.⁵⁵

Natpisi na najstarijim pločicama sastoje se najčešće od imena žrtve u nominativu, dok se oko 4. stoljeća prije Krista pojavljuju i forme u akuzativu. Naravno, s vremenom natpisi postaju sve kompleksniji, tako da pločice iz 3. i 4. stoljeća na sebi imaju čak i figuralne prikaze.⁵⁶

⁵⁴ BETZ, H. D., 1986, lxi.

⁵⁵ OGDEN, D. et al, 1999, 4-5.

⁵⁶ OGDEN, D. et al, 1999, 6.

Sačuvane *tabellae defixionum* najčešće su urezane na komadima olova. Za to postoji nekoliko jednostavno funkcionalnih razloga, ali i onih koji mogu imati dublje značenje. Po definiciji smatra ih se "ispisanim komadima olova, koji kao cilj imaju staviti pod kontrolu određenu osobu ili životinje". Olovo je bilo lako dostupan materijal, naročito jer ga se u prirodi susreće zajedno sa srebrom, tako da se radi o nusproduktu rudarske industrije. Lako se i obrađuje, te nije bilo teško pretopiti komad olova, izravnati ga oblik veće, tanke ploče i od njega raditi više manjih pločica. Upute za izradu pločica često potiču krađu olovnih cijevi, vjerojatno u vidu zločina ili antisocijalnog ponašanja koja će ojačati čini koje se namjeravaju baciti na nekoga. U kasnijim fazama izrade olovnih pločica, česti su zazivi i molitve da žrtva postane "kao olovo", dakle hladna, teška, beskorisna.⁵⁷ Osim za kletve, olovo se i inače koristilo kao sredstvo za zapisivanje raznih dokumenata, privatnih pisama, prilaganja molitava (poput onih u Zeusovom svetištu u Olbiji), pa čak i za kalendare.⁵⁸ Kako onda razlikovati pločicu prokletstva od običnog dokumenta ili pisma zabilježenog na komadu olova?

Osim samog sadržaja teksta pločice, često se susreće glagol "*katadein*", u značenju "vezati, svezati". Imena onih kojima je pločica namijenjena mogu biti napisana obrnuto, odnosno slijeva na desno. Već u 4. stoljeću prije Krista spominju se takozvana *ephesia grammata* (*askion, kataskion, lix, tetrax, damnameneus, aision*), tajanstvena slova ili znakovi. Sami po sebi nemaju značenje, ali u uvjerenju onih koji su ih koristili posjedovali su jaku ofenzivnu i defanzivnu moć. Također su poznati i pod nazivom *voces mysticae* i *voces magicae*, još u helenizmu. Ipak, kako se približava razdoblje ranog Principata, pločice postaju sve kompleksnije. Na nekima od njih *voces magicae* ili jednostavno nabacani znakovi alfabeta, kao i razni nečitki znakovi zauzimaju i po 80- 90% površine. Zazivi božanstvima postaju sve detaljniji i kompleksniji, često koristeći sinkretističke značajke i zazivajući bogove i svih dijelova Carstva. Pojavljuje se sve više figuralnih prikaza, ljudskih i životinjskih, a od 1. stoljeća sve više egipatskih motiva.⁵⁹

Značajke koje obilježavaju natpise na pločicama osim *ephesia grammata* i *charakteres* mogu biti palindromi, ponavljanje raznih riječi ili samoglasnika, geometrijski oblici sačinjeni od

⁵⁷ GAGER, J. G., 1999, 3-4.

⁵⁸ OGDEN, D. et al, 1999, 11.

⁵⁹ GAGER, J. G., 1999, 5-7.

znakova alfabeta, kao i ponavljajuće formule ili izrazi. U kasnijim razdobljima na pločicama se pojavljuju imena koja završavaju na "-el" i "-oth", što predstavlja hebrejski utjecaj.⁶⁰

Ipak, postoje argumenti da su i nabacana i naizgled beznačajna slova služila svrsi, barem u očima izrađivača i naručitelja pločice. Kako se obraćaju za pomoć stranim silama, smisleno je da koriste strani jezik, odnosno ne obraćaju se silama na ljudskom jeziku, već jeziku koji je razumljiv demonima i drugim nadnaravnim bićima.⁶¹ Dakako, postoje slučajevi u kojima se osoba koja izrađuje pločicu poistovjećuje sa silom koju pokušava usmjeriti na žrtvu: "Vežem te, Teodotise... jer samo ja sam *LAMPSOURE OTHIKALAK AIPHNOSABAO STESEON UELLAPHONTA SANKISTE CHPHURIS ON*"⁶²

Prema namjeni pločice prokletstva mogu se podijeliti u nekoliko kategorija, svaka sa svojim posebnostima. Na kategorizaciji pločica radilo je niz stručnjaka (Jordan, Faraone, Gager, Graf i ostali), te su uspostavili konsenzus oko postojanja litigacijskih (političkih) kletvi, natjecateljskih, trgovinsko-poslovnih, erotsko-ljubavnih (za spajanje i razdvajanje) i takozvanih molitvi za pravdu.⁶³ Zasebnu kategoriju čine zaštitni amuleti, takozvani *peripta* ili *periammata*, koji su korišteni u svrhu odbijanja kletvi ili bolesti.⁶⁴

Prije prikaza primjera pojedinih kategorija pločica valja objasniti kakvi se zazivi pojavljuju, odnosno, kome se pomoću pločica naređuje ili obraća za pomoć. Najčešće se zazivaju bogovi povezani s podzemljem, na primjer Hermes Psychopompos, Perzefona, Had (popularni u Atici), Hekata, Furije i Geja, kao majka zemlja. Na pločicama pisanim latinskim javljaju se njihovi rimski ekvivalenti, dakle Merkur, Pluton, Terra Mater. Svim se božanstvima može pripisati podzemni odnosno ktonski karakter. I u navedenim izvorima, na primjer kod Homera zaziva se ktonski Zeus, odnosno Had, dok Teokritova vještica Simateja zaziva Hekatu. Ktonska božanstva se rjeđe zazivaju u molitvama za pravdu, koje su najčešće upućene lokalnim božanstvima. Pločice otkrivene u Aleksandriji pokazuju visok nivo sinkretiziranja božanstava, a ta se praksa nastavlja diljem Carstva, posebno nakon 1. st. Tako se na istoj pločici mogu pronaći zazivi grčkim, egipatskim i babilonskim bogovima, a ponekad i zazivi upućeni Iao, odnosno

⁶⁰ GAGER, J. G., 1999, 7-9.

⁶¹ GAGER, J. G., 1999, 9-10.

⁶² OGDEN, D. et al, 1999, 46.

⁶³ OGDEN, D. et al, 1999, 31.

⁶⁴ OGDEN, D. et al, 1999, 51.

Jahvi. Tako Hermes biva izjednačen sa Thotom, Set s Tifonom, a javlja se i sinkretističko božanstvo Hermanubis, kao i Oziris. Osim Jahve, zazivaju se kerubini, serafini, razni anđeli, a od babilonskih bogova često se pojavljuje Erešigal. Osim u sinkretizmima, pločice se razvijaju i u raznolikosti *charakteres* i *voces magicae*, te razni demoni dobivaju vlastite simbole.⁶⁵

Kako bi *defixio* poprimio željeni efekt, bilo ga je nužno deponirati na određeno mjesto ovisno o namjeri koja je u njemu ispisana. S obzirom na zazive upućene ktonskim božanstvima, česta mjesta depozicije bila su na granici podzemlja, primjerice bunari, kanali, izvori vode, ali najčešće grobovi, kako se očituje i na primjerima s Visa. Mogli su biti i priloženi i u svetišta božanstava kojima se obraćaju, što je češći slučaj kod molitava za pravdu, ali i u kući same žrtve, kao što je prikazano u slučaju Germanikovog ubojstva. Depozicija pločice u kuću žrtve mogla je služiti i za ljubavne uroke, kao što su i natjecateljske kletve mogle biti ostavljane na stadionima i hipodromima. U rimskom gradu Kambodunumu, u današnjoj Bavarskoj otkriven je *defixio* posvećen božici Muta Tacita. Kada je otkriven, na sebi je imao tragove žbuke. Prema Ovidijevim "Fastima", takav je običaj postojao za blagdana Feralije. Jedan *defixio* erotske tematike otkriven je također u Bavarskoj, a nosi imena Klemensa i Gemele, koja je bila meta čaranja. Prema zaključcima istraživača, oboje su živjeli u istoj zgradi ili u neposrednoj blizini.⁶⁶

Depozicija pločica nije ekskluzivna pojava u grčko- rimskoj kulturi. Praksa je postojala i kod Hebreja, a proces molitve i bacanja pločice u rijeku je opisan u biblijskoj knjizi o Jeremiji. Čita tekst s pločice, veže oko nje kamen i baca je u Eufkrat, simbolizirajući tako potonuće Babilona.⁶⁷

Velik dio korpusa poznatih pločica prokletstva dolazi iz Batha u Engleskoj, mjesta poznatog u antici kao *Aquae Sullis* zbog kompleksa termi koje su se tamo nalazile. Kako su mjesta povezana s vodom, bogata kanalima i višenamjenskim bazenima, terme su bile popularno mjesto za depoziciju pločica s prokletstvima, korištene kao svojevrsna *loca magica*. Velik dio otkrivenih pločica bio je posvećen lokalnoj božici Sulis Minerva.⁶⁸ U Bathu se čuva zanimljiv primjerak molitve za pravdu, primjer kakve priče jedan *defixio* može ispričati. Rob zvani Servandus posvećuje pločicu bogu Maglusu i moli ga da kazni onoga koji je ukrao njegov plašt

⁶⁵ OGDEN, D. et al, 1999, 44-45.

⁶⁶ ALFAYÉ, S. et al, 2020, 55- 56.

⁶⁷ OGDEN, D. et al, 1999, 81.

⁶⁸ ALFAYÉ, S., 2016, 28.

iz robovske kuće (*paedagogium*), a potom navodi imena robova koji također služe s njim: Silverter, Rigomandus, Senilis, Venustinus, Vorvena, Calaminus, Felicianus, Rufaedo, Vendicina, Ingenuinus, Iuventinus, Alocus, Cennonus, Germanus, Senedo, Conovendus, Regalis, Nigella i na kraju Senicianus, čije je ime prekríženo. Moli Maglusa da "odvede" kradljivca plašta u roku devet dana. Moguće je da je Servandus provodio vlastitu istragu, Senicianusa proglasio nevinim i time ga uklonio s popisa osumnjičenika.⁶⁹

Kletvi i čaranja nisu bila pošteđena ni natjecanja, bilo pjesnička, hrvačka, gladijatorska ili trkačka. "Kruha i igara" poznat je rimski način vladanja, tako da se u rimskom kalendaru 3. st. poslije Krista znalo naći čak 177 dana posvećenih igrama, od čega je 66 bilo posvećeno kočijaškim utrka. Pobjede u takvim natjecanjima donosile su prestiž, slavu i bogatstvo, u tolikoj mjeri da su se u svrhu pobjede ili klađenja koristila čak i onostrana, magijska sredstva. Čak i Sveti Augustin donosi svjedočanstvo kako ga je pri teatarskom natjecanju čarobnjak (*haruspex* u Augustinovom pismu) upitao koliko je spreman platiti za pobjedu.⁷⁰

Težinu ovakvih kletvi jako dobro ilustriraja primjer s atenske agore, usmjeren protiv hrvača Eutihijana, u kojoj se zaziva Set-Tifon u svrhu da se nesretni atleta sledi i oslabi, te da ga se onesposobi za meč koji se trebao održati u petak.⁷¹ Također, pločica iz Bejruta u Siriji, otkrivena blizu trkališta, predstavlja poduži popis vozača i konja iz ekipe "Plavih", a na njoj su prikazane zavezana figura koja u sebi vjerojatno nosi čavle i glava zmije koja ju napada.⁷²

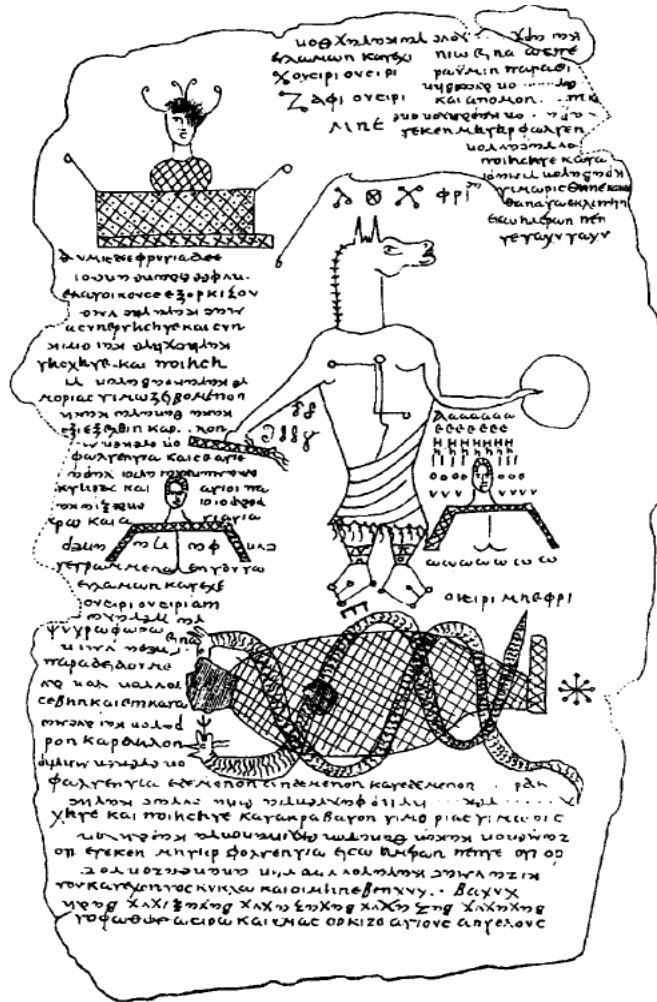
⁶⁹ALFAYÉ, S., 2016, 29- 30.

⁷⁰GAGER, J. G., 1999, 42-43.

⁷¹GAGER, J. G., 1999, 50-51.

⁷²GAGER, J. G., 1999, 53.

Ipak, primjer s Via Appie (Slika 4) možda najbolje prikazuje mjere kojima se pribjegavalo u slučajevima sportskih natjecanja. Sljedeća je pločica nađena na hrpi s još 56 primjeraka, koji su stavljeni na sarkofage od terakote i potom deponirani u grobnicu. Pločica je datirana u razdoblje između vladavine Teodozija i Honorija, tako da predstavlja primjer složenosti koje su pločice mogle doseći u kasnijim stoljećima Carstva. Zaziva se mnoštvo bogova, neki od njih su prežici imena egipatskih božanstava u tadašnjoj latinskoj formi. Možda je najzanimljiviji dio pločice serija figuralnih prikaza, koja prikazuje figuru s ljudskim tijelom, bičem i štitom, ali konjskom glavom, koja možda i predstavlja samog Seta. Zaziva se i Oziris, te je prikazano nekoliko ljudskih figura u sarkofazima i mumificiranih figura koje napadaju zmije. Mnoge od otkrivenih pločica bile su probušene čavlima, što im je uz ostavljanje uz grobove trebalo dati dodatnu moć. Pločica je ispisana i iscrtana s obje strane, te navodi imena onih kojima

Slika 4: *Defixio* s Via Appia (Preuzeto iz: OGDEN, D. et al, 1999.)

je pločica namijenjena, uz imena onih koji pločicu naručuju ili izrađuju. Sudeći po imenima, naručitelji pločice spadaju u klasu robova ili oslobođenika.⁷³

3.2. ANTIČKE VUDU LUTKE

Iako je korpus otkrivenih lutaka korištenih u svrhu čaranja znatno manji u odnosu na pločice, predstavljaju značajnu kategoriju za razumijevanje magijskih praksi u antici. U literaturi se često nazivaju antičkim vudu lutkama u nedostatku prikladnijeg termina, ali prema izvorima originalni naziv bio je *kollosai*. Svjedočanstva o lutkama korištenim u magijske svrhe potječu još od grčkog arhajskog perioda, a prostorno-vremenski se šire paralelno s pločicama. Dapače, moguće ih je pronaći u zajedničkom kontekstu, ponekad i fizički spojene. Najraniji, arhajski

⁷³GAGER, J. G., 1999, 67-72.

primjerci datirani su u 7. stoljeće prije Krista. Kao kod pločica, materijal izrade varira. Arhajski primjerci napravljeni su od bronce i namjerno savijani. Koristilo se i olovo, ali i nemetali, poput voska, vune, gline i terakote. Materijali su mogli biti i pomiješani, te jedna antička pločica iz 4. st. prije Krista govori o korištenju olova i voska, vjerojatno se odnoseći na pločicu i lutku koja je u međuvremenu propala.⁷⁴ Najstariji pisani spomen magijskih lutki datira u 6. st. prije Krista s natpisa o osnivanju kolonije Kirene u Libiji. Radi se o polaganju zakletve kolonista u kojoj su, kako je opisano, napravili lutke od voska (*kollosoi*) i bacili ih u vatru, kako bi se i sami otopili, kao i njihovo potomstvo i vlasništvo u slučaju da prekrše svoju zakletvu.⁷⁵ Iz Kirene dolazi i zanimljiv slučaj koji pokazuje široku namjenu antičkih vudu lutki. U slučaju opsjedanja duhova (*hikesoi*), osoba se može zaštititi na način da imenuje duha (ako ga poznaje) ili ga prozove na bilo koji način. Potom izrađuje dvije lutke, mušku i žensku i ponaša se prema njima kao gostima. Zabavlja ih, sprema im večeru, nudi jelo i piće. Nakon što se sve završi, lutke zajedno s hranom i pićem se odnosi u šumu, odnosno ispraća se dušu koja je došla u goste.⁷⁶ Lutke su, dakle,

⁷⁴OGDEN, D. et al, 1999, 71.

⁷⁵NEMETH, G., 2018, 179-180.

⁷⁶NEMETH, G., 2018, 182.

Slika 5: "Voodoo" lutka iz Louvrea (Preuzeto iz <https://www.deliriumsrealm.com/voodoo-dolls/>), 26.1.2024.

višenamjensko magijsko sredstvo. Mogle služiti u apotropejske svrhe, kao vrsta zakletve, ali ih se moglo koristiti za ljubavnu magiju ili da se nekome naštetiti. Savijanje i probijanje lutki bila je česta praksa, ovisno o simbolici i namjeni same lutke. Primjerak koji se čuva u Louvreu vjerojatno je najpoznatiji. Radi se o klečećoj ženskoj figuri (Slika 5) sa zavezanim rukama i nogama u koju je zabijeno čak 13 igala, svaka sa svojim ciljem i namjerom.⁷⁷ Upute za izradu gotovo indentične lutke nalaze se u *PGM IV. 296-335*. Prilično su detaljne, te gotovo opisuju gore navedenu lutku, uz *voces magicae* koje je potrebno ispisati na pojedine djelove lutke kako bi magija bila učinkovita. Navodi se da lutka mora biti "vezana" (ruke i noge), *ousia* se mora nalaziti na glavi ili vratu lutke, magijske riječi moraju biti ispisane na lutku, na određenim djelovima lutka mora biti probušena s 13 brončanih igli i čarolija mora biti vezana za lutku sa 365 čvorova.⁷⁸ S obzirom da ova konkretna formula zaziva Abraxasa, broj 365 vjerojatno je povezan s tim opskurnim božanstvom, no o tome nešto kasnije.

Funkciju vudu lutki mogle su ponekad ispunjavati i životinje. Libanije spominje korištenje kameleona u ritualu, dok se jedna pločica otkrivena u Galiji poziva na štenca ubijenog

⁷⁷OGDEN, D. et al, 1999, 17.

⁷⁸NEMETH, G., 2018, 185.

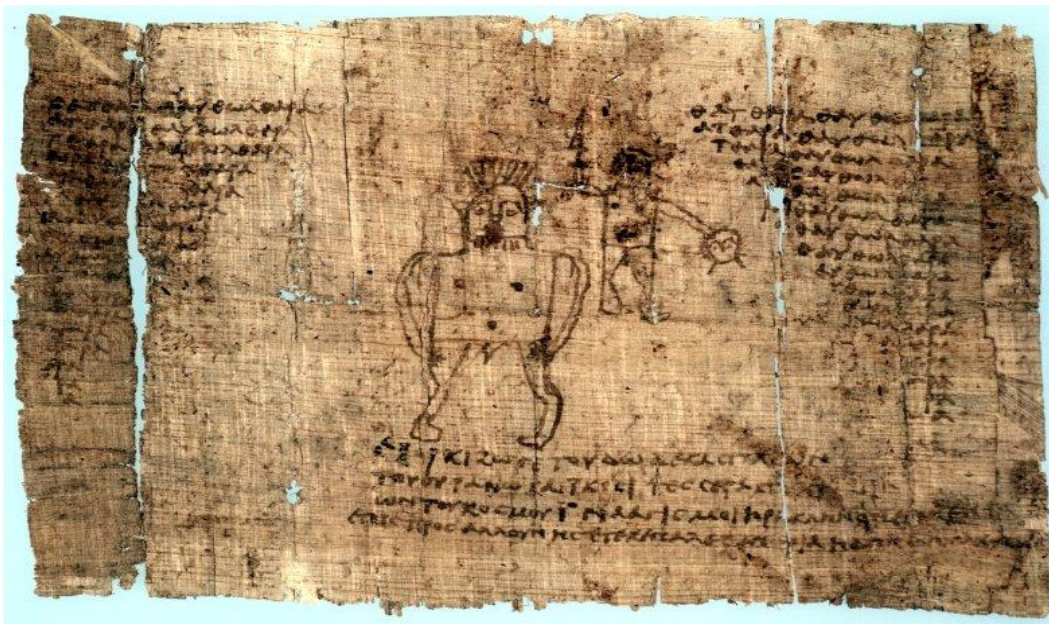
u ritualne svrhe. Slično kao i lutke, životinje se moglo koristiti u svrhu simpatetičke magije, dakle, što je učinjeno životinji, biti će učinjeno i žrtvi kletve. Psi mogu imati i konotacije s Hekatom, u čijoj se pratnji često nalaze, a i poznato je da su bili njena žrtvena životinja. Mogli su djelovati i kao Hekatini glasnici, pa se u magijskim papirima nalaze upute za izradu voštanog psa u čija se usta stavlja dio lubanje muškarca koji je umro nasilnom smrću. Osim pasa, spominje se i korištenje riba i pijetlova. Životinje su mogle biti i oblikovane i na njih urezana imena, kao na primjer konji u svrhu natjecateljskih kletvi.⁷⁹

3.3. GRČKI I DEMOTSKI MAGIČKI PAPIRI

Grčki magički papiri (Slika 6) obuhvaćaju literaturu koja se tiče uputa za razne rituale, a obuhvaćaju razdoblje od 2. st. prije Krista do 5. stoljeća. Kako nastaju u razdoblju infiltracije grčke kulture u Egipat, značajan su izvor za razumijevanje sinkretizma koji postaje sve češća pojava nakon 1. st., što je evidentno u kasnijim, sve složenijim primjercima pločica. Osim grčkog, neke su formule ispisane koptskim i demotskim pismom. Prikazuju utjecaje grčke kulture i religije na egipatsku, ali i miješanje grčke, egipatske i židovske religije. Iako su otkriveni u Egiptu, više odražavaju svojevrstu grčku narodnu religiju, u smislu folklornog prepričavanja mitova. Bogovi kao što su Zeus, Afrodita, Apolon i Artemida prikazani su kao zlobni, gotovo demonski, za razliku od klasične grčke uzvišenosti.⁸⁰

⁷⁹OGDEN, D. et al, 1999,75-77.

⁸⁰BETZ, H. D., 1986, lxx.

Slika 6: Primjer grčkog magijskog papira (Preuzeto iz: <https://switchtowitz.blogspot.com/2012/05/greek-magical-papyri.html>), 26.1.2024.

Pojedini papiri prikazuju najrazličitije rituale za najrazličitije svrhe, od kojih neki koriste isključivo organski materijal. Upravo tu leži vrijednost zbirke magičkih papira. Opisuju postupke koje je nemoguće arheološki potvrditi i opisuju ih iz prve ruke. Tako na primjer razne čarolije za nevidljivost zahtijevaju korištenje materijala poput masti, sovinog oka, balege koju je balegar zakotrljao u kuglu i nedozrelih maslina. Sadržani su tu i mnogi zazivi, poglavito ranije opisani *charakteres*, *voces magicae* i zazivi raznim sinkretiziranim i manje poznatim božanstvima.⁸¹

3.4. PROTUMJERE: ZAŠTITNI AMULETI

Uz sve rituale, postupke i načine na koje je netko mogao postati žrtva uroka, smisleno je da se od istih želi i zaštititi. S obzirom na raširenost vjerovanja u magiju u antici, neizbježno je da nastanu i protumjere za razne štetne čarolije. Plinije u jednom slučaju navodi kako ne postoji nitko tko se ne boji kletvi i vezanja magijom.⁸² Amuleti i razna apotropejska sredstva postoje vjerojatno otkad i sama ideja magije. Osim nevidljivih prijetnji poput magijskih napada, mogli su služiti i za obranu od očitijih prijetnji poput ranjavanja i bolesti. U drugoj knjizi o Makabejcima stoji da je na brojnim palim židovskim vojnicima otkrivena neka vrsta zaštitnih amuleta, bilo u

⁸¹BETZ, H. D., 1986, 9.

⁸²GAGER, J. G., 1999, 220.

obliku svitka, ispisanog kamena ili pločice. Dakle, praksa nije ekskluzivna za grčko-rimski svijet, baš kao ni prakticiranje štetne magije.⁸³

Amuleti zaštitne prirode u literaturi se najčešće nazivaju *peripta* ili *periammata*, u značenju "svezani oko". U pitanju može biti bilo koji dio tijela, ali najčešće vrat, ruka ili noga, a oblik i materijal samog amuleta može varirati od papirusa do kamena ili metala. Ponekad se radi o malom lijevkastom recipijentu u kojeg se umeće tkanina s ispisanom molitvom, zazivom ili čarolijom. Slično kao i sa *defixiones*, vjerojatno su postojali specijalisti koji su amulete ispisivali i posvećivali kako bi dobili željeni učinak. Na zašitnim se amuletima također pojavljuju *charakteres* i *voces magicae*, baš kao i na pločicama prokletstva. Tu spadaju i amuleti kojima je cilj bio dozvati prosperitet i generalno unijeti dobro u život.⁸⁴ Nekoliko primjeraka zlatnih kapsula s ušicama za vezanje otkriveno je na nekropoli Relja u Zadru, a većinom su datirani oko 3. stoljeća. Moguće je da su služili upravo kao apotropejski privjesci.⁸⁵

Najraniji poznati spomen zaštite od magijskih sredstava potječe iz 5. stoljeća prije Krista. Dramaturg Magnes spominje *analutai*, odnosno osobe sa sposobnostima da prekinu štetni utjecaj magije.⁸⁶ Dugi opstanak ove prakse, kao i prikaz evolucije koju ispisivanje pločica prolazi tokom stoljeća očituje se na primjerku apotropejske pločice iz Trogira, datiranoj u 6. stoljeće. Radi se o olovnoj pločici s dvije perforacije na lijevoj strani, vjerojatno s namjerom da se nosi kao zaštitni amulet. Pločica je ispisana s obje strane i iako pokazuje formu sličnu ranijim poganskim primjercima, tekst je izrazito kršćanskog karaktera. Tekst izgleda kao prijetnja demonu, "zlom duhu Tartara", upozoravajući ga da se ne približava zbog moći Isusa Krista i anđela Gabrijela. Spominje se i rijeka Jordan koju demon ne može prijeći, simbolička granica svijeta i podzemlja, koja je vjerojatno nastavak ranije tradicije razgraničavanja ovog i onog svijeta, kao što je vidljivo još u Odiseji, a i u kasnijim magijskim praksama. Pločica navodi i Isusova čuda kao dodatnu zaštitu od zla. Sam tekst započinje s jednim križem i završava s tri.⁸⁷

S obzirom na šarolikost *defixiones*, posebno onih namijenjenih "vezanju" svojih žrtava, potrebno je proučiti u kojoj se mjeri takva raznolikost očituje na protumjerama magije, odnosno

⁸³GAGER, J. G., 1999, 218.

⁸⁴GAGER, J. G., 1999, 219- 220.

⁸⁵GIUNIO, K. A., 2018, 96.

⁸⁶GAGER, J. G., 1999, 222-223.

⁸⁷GAGER, J. G., 1999, 224- 225.

apotropejskim pločicama. Kao što je spomenuto, amuleti su bili korišteni za zaštitu od vidljivih i nevidljivih napda, a jedan takav primjerak otkriven je u Londonu. Radi se o kositrenoj pločici ispisanoj grčkim alfabetom, datiranoj u posljednju trećinu 2. stoljeća. Po svemu sudeći, nastaje u vrijeme Antoninske kuge 165/6.⁸⁸

Tekst pločice je molitva Demetriosia, nositelja pločice. Moli razna božanstva da otjeraju oblak kuge iz njegovih vena. Pločica započinje s ponavljajućim i varijabilnim *voces magicae*, a zatim zaziva *IAO*, Sabaoth, božanstva koja su ranije navedena kao alternativna imena židovskog boga, sve češće korištena nakon 1., a posebno u 2. stoljeću. Potom se zaziva Feb strijelac, odnosno Apolon, zatim opet *IAO*, Abrasax i na kraju "gospodin bog", neodređeno božanstvo. Apolonove strijele tjeraju i uništavaju kugu, te se kao solarno božanstvo na ovom primjerku pločice nalazi zajedno s hebrejskim *IAO*, odnosno Jahvom.⁸⁹ Abrasax je apotropejsko božanstvo koje se često nalazi uz *IAO*, posebno na zaštitnim pločicama.⁹⁰ Međutim, Abraxas se često pojavljuje i na gemama, tako da će o fenomenu njegove pojave biti riječi u slijedećim poglavljima.

Sada nažalost izgubljen primjerak pločice slične namjene pronađen je u drugoj polovici 19. stoljeća u termama Aquincuma, današnje Budimpešte. Točan kontekst nalaza ostaje nepoznat, ali u okolici mjesta nalaza velik je broj objekata koje je moguće povezati uz depoziciju *defixiones*. Otkriven je akvedukt, rimski hospicij i nekoliko oltara posvećenih božanstvima vezanim uz liječenje. Uglavnom se spominje Jupiter, ali i Eskulap, Higija i Apolon se pojavljuju kao iscjeliteljska božanstva. Međutim, u blizini se nalazi i nekropola, tako da je moguće da je pločica otkrivena u grobnom kontekstu. Pločica je relativno mala, dimenzija 3.6x5.0 cm i pronađena je u odgovarajućoj kapsuli. Tekst je urezan na površinu zlatne pločice, najvjerojatnije brončanim stilusom u mješavini grčkog i hebrejskog jezika i složen je u šest redaka, od kojih je jedan lošije čitljiv jer autoru ponestaje mjesta za pisanje. Datirana je u rasponu 3. do 4. stoljeća.⁹¹

⁸⁸ TOMLIN, R. S. O. 2014, 1-3.

⁸⁹ TOMLIN, R. S. O. 2014, 4-5.

⁹⁰ TOMLIN, R. S. O. 2014, 8.

⁹¹ KOTANSKY, R. et al, 2015, 127-129.

U šest linija teksta jedan se sastoji isključivo od *charakteres*, zatim se u drugom redu navodi svrha zaštite (od bolesti), zatim zazivi *ABRAOTH* i *SABAOTH* i na kraju se navodi migrena i glavobolja, glavna boljka vlasnika pločice.⁹²

Kao i na londonskom primjeru, uočljivi su utjecaji koje širenje semitskih religija ima na praksu ispisivanja pločica. Kroz drugo i treće stoljeće zazivi Iao, Sabaoth, Abraxas, Abraoth, pojavljuju se u najmanju ruku od Panonije do Britanije. To potvrđuje i primjerak pločice nekoć čuvan u Beogradu, paleografski datiran u rano 2. stoljeću. Zazivi s londonske pločice zazivaju Apolona i božanstva po svemu sudeći židovskog porijekla. Manjkav kontekst nalaza pločice iz Budimpešte ostavlja na interpretaciju samo tekst, koji opet zaziva semitska božanstva. No, na primjerku iz Beograda, koji se sada čuva u Londonu, jedno od tih imena pojavljuje se zajedno sa zazivom Isusa Krista: "*Okreni, o Isuse, Onog Smrknuta Lica, i po svojoj službenici njenu glavobolju, (na) slavu svoga imena, IAO ADONAI SABAOTH IIII ****, *OURIEL ****, *{OURIEL}*, *GABRIEL*"⁹³

Pločica je interpretirana kao ranokršćanska *lamella*. U ovom slučaju se *IAO ADONAI SABAOTH* pojavljuje kao "Gospodin Bog nad vojskama", kontekst u kojem se pojavljuje i danas.

Ipak, "Smrknuto Lice" koje se spominje u pločici možda se odnosi na zlu silu koja donosi glavobolju, u ovom slučaju Gorgona ili Antaura, posvjedočena na srebrnoj apotropejskoj pločici iz Karnuntuma,⁹⁴ kao i na sarkofagu s istog lokaliteta. Sarkofag je iz 3. stoljeća i spominje Antauru kao demona koji dolazi s morskim (južnim?) vjetrom, dok je Artemida, efeška božica zaustavlja da ne uđe u "pola glave" (*hemikranion*).⁹⁵ Ova zanimljiva analogija pokazuje miješanje kršćanstva s ranijim praksama i vjеровanjima, što se očituje i na četiri stoljeća mlađoj pločici iz Trogira. Iako aluzija na Antauru nije posve jasna zbog izlizanosti teksta, s obzirom na sinkretizme koji se sve više javljaju kroz 2. stoljeće, mogućnost je koja se ne bi smjela odbaciti. Podosta kasniji, srednjovjekovni talijanski manuskript gotovo doslovno prenosi tekst pločice iz Karnuntuma, ali Artemidu mijenja likom Isusa Krista. Kao i višestoljetno starija pločica, opisuje Antauru koja dolazi iz mora, dok je Krist zaustavlja.⁹⁶

⁹² KOTANSKY, R. et al, 2015, 132.

⁹³ KOTANSKY, R. et al, 2002, 36.

⁹⁴ KOTANSKY, R. et al, 2002, 41.

⁹⁵ LUCK, G., 2006, 281.

⁹⁶ BARB, A. A., 1966, 2-3.

S obzirom da se na amuletu iz Karnuntuma Artemida navodi posebno kao efeška božica, nije za zanemariti niti reputacija koju Efez ima kao pokrajina vezana za magiju. Na kraju krajeva, najrašireniji *voces magicae* bili su upravo takozvani *Ephesia Grammata*, odnosno efeška slova. Često se pojavljuju u sekvenci *askion, kataskion, lix, tetrax, damnameneus, aision (aisia)*. Iako se rijetko pojavljuju u kontekstu pločica s prokletstvima (ili apotropejskim pločicama), odnosno češće tek od 1. stoljeća, natpis iz 5. stoljeća prije Krista u blizini Mikene daje svjedočanstvo o njihovom korištenju. Zahvaljuju se Hekati i Perzefoni na izvršavanju "efeške osvete". Prema natpisu, Hekata oštećuje, dok Perzefona sve javlja bogovima, čineći natpis rijetkim primjerkom molitve za pravdu i zahvalu za učinjenu štetu.⁹⁷

Pojedina *Ephesia Grammata* pojavljuju se češće nego ostali. Zlatna pločica nepoznatog mjesta nalaza datirana u 4. st. Pločicu je napisala Eugenia, kći Galenije i uz brojne se zazive, uglavnom nepoznate i beznačajne riječi moli bogovima za pomoć. Među njima ističe se *damnameneus* kao jedini od šest *Ephesia Grammata* koji se pojavljuje.⁹⁸ *Damnamenteus* se često javlja u *PGM* u raznim varijacijama. Sama riječ možda i nije izravno vezana uz *Ephesia Grammata*, s obzirom da se možda radi o izvedenici riječi "*damnazein*", u značenju "ukrotiti, zauzdati". *Lukodamna* se pojavljuje u formulama koje zazivaju Artemidu i Hekatu, u značenju "krotiteljica vukova".⁹⁹ *Damnamenteus* se također spominje kao jedan od ranije spomenutih Idejskih Daktila, Hefestovih pomoćnika¹⁰⁰, iako postoje i drugačije interpretacije. Slabo poznati kroničar Androkid pokušava objasniti *Ephesia Grammata* kao alegorije prirodnog reda, pridajući svakom od njih značenja. Tako *askion* označava "tamu", *kataskion* "svjetlo", *lix* predstavlja staru riječ za "zemlju", *tetrax* označava godinu, odnosno četiri godišnja doba, *damnamenteus* označava Sunce, zbog njegove snage koja nadvladava ("*damazon*") i na kraju, *aisia* označava "pravi glas". Prema Androkidu, slijed *Ephesia Grammata* objašnjava neku vrstu kozmologije koja omogućuje da se stvari događaju na ovom svijetu.¹⁰¹ Iako zanimljive, teorije o značenju *Ephesia Grammata* vjerojatno su varirale ovisno o potrebi, odnosno vjerojatno predstavljaju mistične riječi koje daju moć magiji.

⁹⁷OGDEN, D. et al, 1999, 46-47.

⁹⁸GAGER, J. G., 1999, 239- 240.

⁹⁹GAGER, J. G., 1999, 267.

¹⁰⁰ OGDEN, D. et al, 1999, 46- 47.

¹⁰¹ OGDEN, D. et al, 1999, 239-240.

4. SALONITANSKA ZLATNA PLOČICA

Zlatni svitak otkriven prilikom istraživanja groba 16 prvi je predmet kojem je ovaj rad posvećen. U dokumentaciji naveden kao P. N. 180, radi se o predmetu koji je prije odmatanja bio dimenzija 3.2 x 1.5 cm. Nakon odmatanja i neuspješnih pokušaja čitanja, svitak je poslan kod više znanstvenika koji se bave problematikom *tabelae defixiones* u Hrvatskoj i svijetu.¹⁰²

Grob 16 (Slika 7) jedna je od 32 zidane grobnice na lokalitetu, te jedna od 16 sa sačuvanim poklopicama, a i jedna je od dvije poklopnice s natpisom.¹⁰³

Slika 7: Grob 16 prije otvaranja (Preuzeto iz: PLEŠTINA, I., 2021, 8.)

Natpis glasi:

Locus con=
cessus
L(ucio) VTFET

¹⁰² PLEŠTINA, I., 2021, 61.

¹⁰³ PLEŠTINA, I., 2021, 7.

Tertio

Radi se o pravokutnoj poklopnici s kvadratnim poljem na koje je uklesan gore navedeni natpis (Slika 8). Na samom natpisu postoje nejasnoće i pogreške najverojatnije uzrokovane manjkom pismenosti klesara. Slova "N" su napisana zrcalno, dok su neka slova "E" izdužena. Da klesar ne bi bio jedini krivac, moguće je da se radi o klesanju iz nedovoljno čitkog predloška. Najveća nejasnoća kod natpisa je upravo kod gentilicija, koje možda glasi "*Uttedius*". Dakle, natpis govori kako je Luciju Utediju Terciju ustupljeno grobno mjesto na kojem se ukapa. Natpis i grobnica datirani su u 3. st.¹⁰⁴

Slika 8: Natpis na poklopnici groba 16 (Preuzeto iz: PLEŠTINA, I., 2021,44.)

Ipak, nalaz koji je fokus ovog poglavlja, a na kraju krajeva i rada, zlatna je pločica ispisana znakovima grčkog alfabeta (Slika 9). Nakon odmotavanja, pločica je uspješno transkribirana, čineći tekst, odnosno barem linije teksta daleko čitljivijima. Iako je iščitavanje pločice predstavljalo problem iz nekoliko razloga, uz pomoć literature i usporedbe sa drugim

¹⁰⁴ PLEŠTINA, I., 2021, 44-45.

sličnim artefaktima, natpisima i magičkim papirima, iz salonitanskog se zlatnog svitka ipak mogu izvući neke informacije koje pobliže upućuju na korištenje magije u provinciji Dalmaciji.

Pločica je pisana grčkim alfabetom, ali pisac vjerojatno nije bio poznavatelj grčkog jezika. Prema kolegama s Odjela za klasičnu filologiju Sveučilišta u Zadru, na samoj pločici gotovo da i nema čitkih i gramatički točnih grčkih riječi. Riječi koje su uspješno prepoznate sastoje se od raznih *voces magicae*, a na pločici su ispisana i dva od šest *Ephesia Grammata*. Tek nekoliko riječi se može suvislo pročitati. Nekoliko je pretpostavki za uzrok poteškoća u iščitavanju. Prvo, moguće je da se radi o nepismenoj ili polupismenoj osobi. Drugo, moguće je da je osoba pratila usmene upute ili prepisivala iz predloška. Prema izvješću o istraživanju, radi se o kombinaciji velikih i malih slova, kao i izmišljenih znakova, u kojima možemo prepoznati *voces magicae*, što čini treću opciju.¹⁰⁵

¹⁰⁵ PLEŠTINA, I., 2021, 61.

ΔΤΡΑΞ·ΤΕ ΤΡΑΞ·ΙΧΛΙΩΝ
 ΑΜΜΙΜΙΝΕΥ
 ΡΤΤΜΗ ΔΕ ΔΑΜΝΑΜΕΝΕΥ
 ΑΠΠΙΤΡΕΨΑΝ ΑΠΠΑΚΜΗ
 ΝΕΑΜΑΝΔΟΝΟΚΙΜΑΚΚΑΙ
 ΝΟΙΚΑΙ

Slika 9: Pločica i transkript (Preuzeto iz: PLEŠTINA, I., 2021, 62.)

Među prepoznatim riječima nalaze se *ΑΤΡΑΞ* (Atrax), *ΤΕΤΡΑΞ* (Tetrax) i *ΔΑΜΝΑΜΕΝΕΥ(Σ)* (Damnameneu(s)).

Kako je ranije spomenuto, Tetrax je jedan od *Ephesia Grammata*, koji se obično pojavljuje kao četvrti u sekvenci, dok je Damnameneus peti.

4.1. SADRŽAJ PLOČICE

Jedna od poteškoća koju nosi iščitavanje pločice je činjenica da navedene riječi nemaju značenja izvan magijskog konteksta, stoga je u ovom segmentu moguće jedino povući paralele s antičkom magijskom, pa i ezoteričnom literaturom. Dosada pročitani tekst glasi:

ΑΤΡΑΞ ΤΕΤΡΑΞ ΧΙΛΙΩΝ
 ΑΜΕΜ ΜΕΔΗ
ΔΑΜΝΑΜΕΝΕΥ
 ΑΠΟΤΡΕΨΑ.....

.....KAI¹⁰⁶

ΑΤΡΑΞ (Atrax) se u poznatoj magijskoj literaturi zasad spominje samo u takozvanom "Solomonovom evanđelju"¹⁰⁷, knjizi uputa za kontroliranje demona i raznih duhova koja nastaje u 3. stoljeću nakon Krista. Solomonovo evanđelje u mnogočemu nasljeđuje i nastavlja metode instrukcija kakve su postojale u *PGM*, a na njegovom temelju nastaju razni europski grimoari sve do 19. st. Jedan od njih je i bizantska *Hygromanteia*, bitan izvor za poznavanje solomonske magije.¹⁰⁸ Oskudne informacije o ovoj riječi navode samo kako se radi o demonu šesnaestog sata.¹⁰⁹ Naravno, sama pojava ove riječi u Solomonovom evanđelju ne znači da se radi o istoj namjeni. Moguće je da ΑΤΡΑΞ služi jednostavno kao mistična magijska riječ, početak zaziva koji se rimuje na sljedeću riječ, ΤΕΤΡΑΞ (*Tetrax*).

ΤΕΤΡΑΞ se također navodi u Solomonovim evanđeljima, ali u kombinaciji s predhodećim efeškim znakom, dakle ΛΙΞ ΤΕΤΡΑΞ (*Lix Tetrax*). U tom se kontekstu navodi kao četvrti demon kojeg Solomon priziva. U zapisima postoji poduži opis atributa koji se pridaju ovoj riječi: pijavica, potomak Velikoga, živi u južnom rogu mjeseca. Radi vihore, pali polja, donosi tamu ljudima, uništava domove, ali i liječi hemitercijsku groznicu. Kao s *Atrax*, nepoznato je u kojoj mjeri je Tetrax magijska riječ ili sila koja se zaziva, ali atribut odvratanja groznice od nositelja vjerojatno je cilj zaziva u ovom slučaju.¹¹⁰

ΔΑΜΝΑΜΕΝΕΥ(Σ) (*Damnamenus*) je u ovom slučaju najčešće posvjedočena magijska riječ. *PGM II* spominje ga kao "Gospodara Muza", zaziva se milost i čistoća.¹¹¹ *PGM III* sadrži dužu molitvu namjenjenu uspostavljanju veze s Helijem, te svaki redak opisuje određeni sat, odnosno prelazak Sunca preko neba. U četvrtom satu uzima oblik bika, kojemu je ime Damnameneus.¹¹² Spominje se i u *PGM IV*, u kontekstu čarolije za privlačenje partnera. Prvi se put u formuli spominje kao niz voces magicae: "*MOUISRO CHARCI-IAR ADONAI ZEUS UE DAMNAMENEUS KYNOBIOU EZAGRA*". U drugoj se liniji teksta spominje kao ime božice

¹⁰⁶ Srdačne zahvale doc. dr. sc. Mariji Marioli Glavan na pomoći pri iščitavanju pločice

¹⁰⁷ SKINNER, S., 2013, 163.

¹⁰⁸ SKINNER, S., 2013,72.

¹⁰⁹ SKINNER, S., 2013, 163.

¹¹⁰ SKINNER, S., 2013, 277.

¹¹¹ BETZ, H. D., 1986, 17.

¹¹² BETZ, H. D., 1986, 31-32.

koja štiti od duhova.¹¹³ Crteži iz raznih segmenata *PGM* često prikazuju dijagrame i figuralne prikaze korištene u ritualima, gdje se Damnameneus često pojavljuje. U *PGM VII* se pojavljuje prikaz takozvane Afroditine stele (Slika 10), čija je namjena da se nacрта brončanim stilusom na komad tankog metala i nosi za privlačenje uspjeha i prijateljstva.¹¹⁴ Kako je ranije spomenuto, Damnaneneus može biti i izvedenica grčke riječ "damnazein", namijenjena zauzdavanju nečega, bilo bolesti ili zlih duhova.¹¹⁵

ΑΠΟΤΡΕΨΑ- prema kolegama s Odjela za klasičnu filologiju Sveučilita u Zadru radi se o aoristnom obliku glagola "ἀποστρέφω", u značenju "odvratiti, spriječiti".

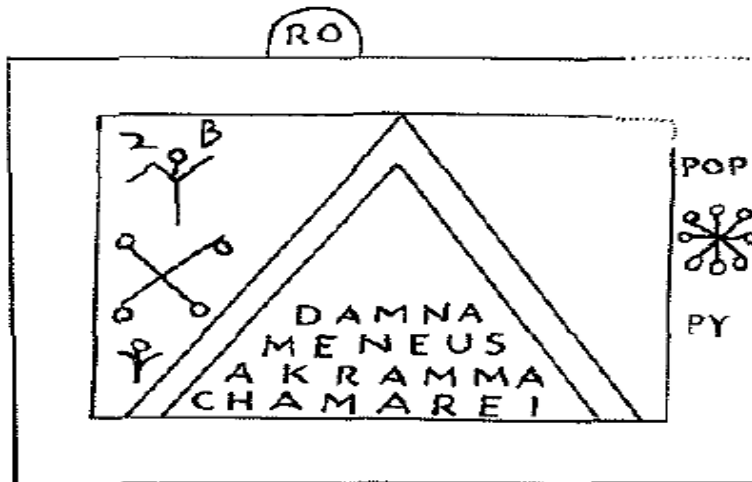
Posljednja riječ koja se nalazi na pločici (NOIMIKA.) možda prestavlja oblik riječi "λοιμοσ". "Λοιμοσ" je riječ koja označava kugu ili bolest. Ova je interpretacija samo prijedlog koji uzima u obzir potencijalnu nepismenost ili pogrešku pri prepisivanju autora pločice. S obzirom da se veći dio slova podudara, lako bi bilo u pogreški pri pisanju zamijeniti Λ za Ν.

S obzirom na natpis koji nosi grob Lucija Utedija Tercija, za pretpostaviti je da mu pločica nažalost nije bila od pomoći u odvrćanju bolesti. S obzirom na početni dio natpisa (*locus concessus*), Lucije nije posjedovao mjesto na kojem je pokopan, već mu je ustupljeno. Razlog tome može biti rana smrt, vjerojatno od bolesti od koje ga je pločica trebala štiti.

¹¹³ BETZ, H. D., 1986, 90.

¹¹⁴ BETZ, H. D., 1986, 22.

¹¹⁵ BETZ, H. D., 1986, 267.

Slika 10: "Afroditina stela" iz *PGM VII* (Preuzeto iz: BETZ, H. D., 1986, 122.)

Po dosadašnjim se spomenima riječi može sa sigurnošću reći samo da se *Ephesia Grammata* i dosad prepoznate "riječi" koriste kao *voces magicae*, odnosno riječi bez pravog značenja. Kako se očituje u *PGM*, riječi se pojavljuju u raznim kontekstima s različitim značenjima, čak i kada je njihova forma konzistentna (kao npr. *Damnameneus*).¹¹⁶ S obzirom na rijetke čitljive grčke riječi koje su uspješno pročitance, glagol ΑΠΟΤΡΕΨΑ značajan je za razumijevanje i interpretaciju pločice. Uz *DAMNAMENEU* čije potencijalno značenje može biti upravo zauzdavanje, ΑΠΟΤΡΕΨΑ odgovara kontekstu u smislu odvrćanja, bilo bolesti ili loše sreće.

Po svemu sudeći, sigurno je pretpostaviti da se radi o zaštitnom amuletu, takozvani *periapta* ili *periammata*, kojeg je pokojnik nosio za života. S obzirom da se radi o predmetu načinjenom od zlata, vjerojatno se prati običaj da su zaštitne pločice napravljene od dragocijenih metala, poput zlata ili srebra. Tekstom pločice dominiraju razni *voces magicae* i zazivi kakvi se često pojavljuju u dosada poznatim magijskim formulama u svrhu zaštite.

¹¹⁶ BETZ, H. D., 1986, 99.

5. ŠTO JE ABRAXAS?

Abraxas (ili Abrasax) je božanstvo koje se često pojavljuje na magijskim gemama. Obično je prikazan u formi angvipeda (Slika 11), odnosno oklopljen, s glavom pijetla i zmijskim nogama. U desnoj ruci drži bič, a u lijevoj ovalni štit, na kojem su nekad ispisana slova. Slova njegovog imena na grčki primjenom isopsefije, odnosno davanjem numeričke vrijednosti brojevima dobivaju vrijednost 365 (A= 1, B= 2, P= 100, A= 1, Ξ= 60, A= 1, Σ= 200). Zbog ovoga ga se vidi kao vrstu solarnog božanstva, bliskog Heliju jer njegovo ime označava broj dana u godini, odnosno solarnu godinu.¹¹⁷ Međutim, postoje i druge interpretacije. Irenej Lyonski, autor djela "*Adversos Haeresos*" smatra ga produktom gnostičke sekte Bazilida, prema čijem vjerovanju postoji 365 razina neba, kojima je Abraxas na čelu.¹¹⁸

Slika 11: Tipični prikaz Abraxasa (Preuzeto iz: <https://glorian.org/learn/glossary/a/abraxas>) 21.2.2024.

Kršćanski su izvori poput Ireneja često bili jedine informacije o gnosticizmu, sve do slučajnog otkrića takozvane Nag Hammadi knjižnice 1945, kada su otkriveni razni apokrifni

¹¹⁷ ALTINOLUK, S. et al, 2014, 219.

¹¹⁸ ŠEPER, M., 1942, 19.

izvori i evanđelja. Radi se o zbirci od 52 teksta, čija je datacija predmet rasprave. Dok neki znanstvenici smatraju dataciju od 350-400. poslije Krista točnom, drugi svitke datiraju u prvu polovicu 2. stoljeća. Kao argument za drugu teoriju uzimaju navod Ireneja da se heretici hvale da imaju više evanđelja.¹¹⁹ Među jednim od otkrivenih evanđelja, takozvanom Evanđelju Egipćanima, Abraxas se spominje uz niz drugih imena. Tamo se spominje kao svjetlo i izvor vječnog života, a kasnije i kao onaj koji vlada Suncem.¹²⁰

Osim na gemama, Abraxas je ime koje se često pojavljuje u *PGM*, ponekad kao zaziv, ponekad kao jedan u nizu voces magicae. U *PGM III* 424 pojavljuje se u molitvi Suncu kao "predak *DAMNAMENEUS ABRAXAS*", a nakon toga u nizu zaziva: "*IMEA.. ABRAXAS.. OEIIAO... IAO SABAOTH*".¹²¹ U *PGM* se javlja više od 40 puta, bilo kao magijska riječ ili zasebno božanstvo. Često se nalazi u zazivima i molitvama vezanim za zaštitu, ali i za ljubavne čarolije.

5.1. ABRAXAS GEME

Prvu ozbiljniju sintezu o gemama na području bivše Jugoslavije objavljuje Mirko Šeper 1942. pod naslovom "Antikne geme-amuleti nazvane gnostičkim gemama". U njoj se bavi problematikom nazivlja gema u prethodnim publikacijama. Prema paleografskim i epigrafičkim značajkama geme koje se do tada nazivaju gnostičkim gemama datira u raspon od 2. do 5. stoljeća. Također kao kronološku odrednicu uzima kvalitetu izrade geme, gdje smatra da se u 4. stoljeću događa izvjesna renesansa nakon opadanja kvalitete u 2. i 3. stoljeću. Tu spominje i gemu s prikazom Abraxasa datiranu u 1150., koja je bila uglavljena u prsten biskupa u Chichesteru u Engleskoj. Uz primjer geme iz Chicheстера i još jedne geme otkrivene u katakombama San Lorenza u Rimu, Šeper postavlja argument kako geme s prikazom Abraxasa nisu produkt gnostičkog vjerovanja, već općenitog praznovjerja, odnosno vjerovanja u magiju. Navodi i manjak podataka o postojanju gnostičkih sekti ili zajednica na području Dalmacije, Panonije i Gornje Mezije iako su na tim mjestima pronađene takozvane gnostičke geme.¹²²

Kako je ranije spomenuto, u antičke magijske sisteme s vremenom prodiru i hebrejski elementi, što se očituje u korištenju zaziva IAO, Sabaoth i slično. Ovakvo se nazivlje i epiteti

¹¹⁹ ROBINSON, J. M. et al, 1990, 1-3.

¹²⁰ ROBINSON, J. M. et al, 1990,130-132.

¹²¹ BETZ, H. D., 1986, 29- 30.

¹²² ŠEPER, M., 1942, 39- 41.

pojavljaju često u kontekstu s Abraxasom, ali Šeper negira dotadašnju pretpostavku da su gnosticizam i magijske gema produkt židovskih elemenata. Naime, smatra da izvjesne hebrejske riječi prodiru u gnosticizam (Iao, Sabaoth, Ialdabaoth, Adonaios...), ali da se ipak radi o intruzijama. Isto mišljenje drži za gema, s obzirom da su Židovima zabranjeni prikazi bogova, a magijske gema često prikazuju božanstva.¹²³ Dakle, gema s prikazom Abraxasa nisu ni gnostičkog ("bogomilskog") niti hebrejskog porijekla, već je prema Šeperu hebrejsko nazivlje usvojeno jer je nerazumljivo.¹²⁴

Ipak, zanimljiv nalaz ostave iz 5. st. otvara dodatna pitanja vezana za problematiku magijskih gema. Arheološkim istraživanjem provedenim 1972. u sinagogi u Kafarnaumu na sjeveru Izraela otkrivena je ostava novca, preko 20 000 komada.¹²⁵ Revizijom materijala provedenom 2020., otkriveno je da se ostava ne sastoji samo od novca kako se do tada mislilo.¹²⁶ U ostavi su se također nalazile razne magijske gema, neke od kojih su bile perforirane, kao i pojedini primjeri novca koji su prenamijenjeni u amulete. Moguće je da takva koncentracija magijskih gema i novca implicira postojanje okupljališta određene sekte, bilo u sinagogi ili njenoj neposrednoj blizini. *Acta Phillipi* opisuje scenu u kojoj apostol Filip otkriva i uništava kult posvećen Ehidni, mitskom čudovištu i "majci zmija" u Hierapolisu.¹²⁷ Velik dio novca i amuleta je u prilično lošem stanju, ali raspoznaju se likovi poput Abraxasa, Chnoubisa i nekoliko različitih prikaza zmija.¹²⁸ Amuleti su po svojoj prirodi apotropejski ili magični, ali s obzirom na količinu nalaza i postojanje određenog mjesta okupljanja, ne radi se samo o pukom magijskom praznovjerju. Moguće je da se radi o svojevrsnom kultu, sa vlastitim sistemima, hijerarhijom i prikazima.¹²⁹

S obzirom da su razne magijske gema od kojih neke prikazuju Abraxasa pronađene u kafarnaumskoj sinagogi, pitanje je radi li se o okupljalištu gnostika ili pripadnika neke dosad nepoznate sekte. Ipak, ovo otkriće otvara pitanja vezana za porijeklo Abraxasa i ostalih magijskih gema.

¹²³ ŠEPER, M., 1942, 34.

¹²⁴ ŠEPER, M., 1942, 47-48.

¹²⁵ ARSLAN, E. A., 2021, 123-124.

¹²⁶ ARSLAN, E. A., 2021, 132.

¹²⁷ ARSLAN, E. A., 2021, 132.

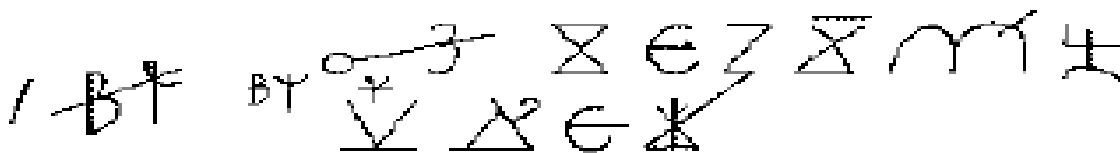
¹²⁸ ARSLAN, E. A., 2021, 134.

¹²⁹ ARSLAN, E. A., 2021, 136.

5.2. IKONOGRAFIJA I PRIKAZI NA MAGIJSKIM GEMAMA

Za razliku od magijskih svitaka i *tabellae defixiones*, sigurna potvrda magijskih gema u Rimskom Carstvu javlja se prilično kasno, otprilike u 1. stoljeću. Na tim se gemama javljaju primarno grčki i egipatski motivi, tako da se pripajanjem Egipta Rimu praksa nošenja i izrade magijskih gema proširila i na ostale djelove Carstva. Prema Pliniju, za njegovog života i muškarci počinju nositi nakit s prikazima egipatskih bogova, što znači da je ta praksa kod žena već bila usvojena.¹³⁰

Natpisi na gemama često su kratki ili se sastoje od imena bogova ili demona. Kao i kod magijskih pločica i papira, na njima se pojavljuju i izmišljene ili nerazumljive riječi, dakle *voces magicae*. Pojavljuju se i *charakteres*, odnosno izmišljena slova i simboli (Slika 12). *Charakteres* na gemama često ne prate nikakvu zadanu formu pri pisanju, već su često nasumično raspoređeni i djeluju razbacano. Ipak, na nekim primjerima gema i u *PGM* javljaju se slučajevi u kojima su slova raspoređena u razne geometrijske oblike, takozvana *carmina figurata*. Osim izmišljenih simbola i znakova, na gemama su se pojavljivali i nizovi samoglasnika, imitirajući zazive

Slika 12: Simboli koji se mogu naći na gemama ili magijskim formulama (Preuzeto iz: BETZ, H. D., 1986, 88.) egipatskih svećenika.¹³¹

Dakle, magijske gema osim ikonografskih i figuralnih prikaza sadrže i magijske riječi. Te magijske riječi mogu biti u obliku *voces magicae*, *charakteres*, nizova samoglasnika ili nasumično razbacanih grčkih slova.¹³²

Osim Abraxasa, na gemama se pojavljuju razni prikazi koji variraju od antropomorfnih, zoomorfnih, narativnih, apstraktnih, pa i prikaza raznih predmeta i alata. Među najčešćim prikazima nalaze se Harpokrat, Chnoubis (Slika 13), prikazi lavova, zmija, pa i zmija s lavljim glavama. Javljaju se i prikazi egipatskih božanstava (Izida, Serapis, Horus, Oziris), prikazi Hekate, razna krilata bića, reptili poput žaba, krokodila, guštera, kukci, posebno skarabeji i

¹³⁰ DEBOGOVIĆ, A., 2019, 17-18.

¹³¹ DEBOGOVIĆ, A., 2019, 19-20.

¹³² DEBOGOVIĆ, A., 2019, 21-22.

škorpioni, pavijani, Hermanubis, pa čak i ritualne scene i scene iz zagrobnog života, kao i zodijački i astrološki prikazi.¹³³

Slika 13: Primjeri gema s prikazima Harpokrata, Chnoubisa i Abraxasa (Preuzeto iz: <https://www.liverpoolmuseums.org.uk/collections/antiquities/roman/magical-gem-stones>), 3.3.2024.

Harpokrat je helenizirana inačica egipatskog božanstva Horusa, sina Ozirisa i Izide. Na gemama se pojavljuje kao dijete koje sjedi na cvijetu lotusa. Objašnjenje za taj prikaz leži u mitu o Horusovu postanku. Naime, pošto je Izida pronašla i sastavila djelove Ozirisova tijela, začela je Horusa, kojeg je morala skrivati od njegovog strica Seta. Dok Horus nije dovoljno porastao, skrivao se u nasadima papirusa i lotusa u rijeci Nil. Ime Harpokrat se pojavljuje prvi put u helenizmu i nastaje kao rezultat grčkog čitanja *Har-pi-chrod*, što označava Horus-dijete. Osim lotusa, ikonografski je značajna gesta držanja jednog prsta na ustima, što označava Harpokrata kao dijete koje siše palac ili šutnju kao odraz dječje nevinosti. Ponekad se prikazuje kako pluta u čamcu ili jaše gusku. Na bogatijim prikazima uz Harpokrata s pojavljuju ptice, skarabeji, koze i krokodili.¹³⁴

¹³³ ŠEPER, M., 1942, 9-10.

¹³⁴ DEBOGOVIĆ, A., 2019, 71-73.

Chnoubis je još jedno božanstvo čije se ime i lik pojavljuje na magijskim gemama. Njegovo ime je izvedenica imena egipatskog boga stvaranja, Knuma. Često ga identificiraju kao demijurga, odnosno svojevrsnog kaotičnog stvoritelja, te je u gnostičkim tradicijama izjednačen s Ialdabaothom. Posebno je vezan uz gnostičku sektu Ofita. Na gemama se prikazuje kao zmija s lavljom glavom iz koje izlaze sunčeve zrake i ponekad stoji na cvijetu lotusa. Alternativno se naziva i Ariel, te se prikazuje u obliku lava. Smatra se da su mu korišteni u židovskoj i egipatskoj tradiciji, dok mu gnostici pridaju i određene astrološke značajke. Na gemama koje prikazuju Chnoubisa pojavljuje se epitet *ΓΙΓΑΝΤ* (gigant), te ga se zbog ikonografije smatra solarnim božanstvom.¹³⁵

Na magijskim se gemama pojavljuje i lik kralja Solomona na konju. Kako je ranije spomenuto, Grci su proučavali i prevodili djela koja se pripisuju Solomonu, te se za njega vjerojvalo da je bio vrsni čarobnjak. Smatra se da je većina gema s prikazom Solomona služila u svrhu liječenja i odvratanja zla.¹³⁶ Ovome u prilog idu i prikazi kralja Solomona koji jaše na konju i kopljem probada ženskog demona. Bizantski izvori od 8. do 10. stoljeća demona izjednačavaju s Lilith.¹³⁷

S obzirom na ikonografiju i zazive koji se pojavljuju na magijskim gemama, potrebno ih je promatrati u kontekstu primarnih izvora o antičkoj magiji (*PGM*). Kao što je slučaj s ranije obrađenim pločicama, bilo agresivnim ili zaštitnim, *PGM* su jako vrijedan izvor kod interpretacije magijskih gema. Zazivi i natpisi kakvi se pojavljuju na magijskim gemama često su integralni djelovi raznih molitava i kletvi, kako na pločicama, tako i na očuvanim primjerima magijskih formula. Kao što je slučaj i s pločicama, gema imaju različite namjene, bilo da služe za odvratanje zla, bolesti ili privlačenje dobre sreće ili služe za nanošenje štete drugoj osobi. Primjerak bogato ukrašene gema koji se čuva u Metropolitan muzeju (Slika 14) pokazuje da su se gema mogle koristiti i u svrhe crne odnosno štetne magije. Gema na aversu prikazuje Abraxasa, a na reversu je prikaz čovjeka s odsječenom glavom i rukama. Kako na gemi nema imena osobe kojoj je namijenjena, vjerojatno se odnosi općenito na neprijatelje nositelja, bez obzira tko su oni.¹³⁸

¹³⁵ BAKOWSKA-CZERNER, G., 2015, 30-31.

¹³⁶ BAKOWSKA-CZERNER, G., 2015, 33.

¹³⁷ DEBOGOVIĆ, A., 2019, 95.

¹³⁸ DEBOGOVIĆ, A., 2019, 59.

Slika 14: Magijska gema iz Metropolitana (Preuzeto iz: <http://cbd.mfab.hu/cbd/1111/?sid=1724>), 3.3.2024.

5.3. MAGIJSKE GEME U HRVATSKOJ

Mirko Šeper je u disertaciji "Antikne gema-amuleti nazvane gnostičkim gemama" naveo sve do tada poznate gema koje su pronađene i koje se čuvaju na prostoru bivše Jugoslavije. Splitski je Arheološki muzej tada čuvao šest gema s prikazom Abraxasa, od kojih je pet sa sigurnošću pronađeno u Solinu. U Arheološkom muzeju u Zagrebu čuva se i nekoliko gema pronađenih na području Srbije. U Solinu su također pronađene gema s likom Hermanubisa i Chnoubisa. Raznolikost prikaza na gemama i sinkretizme koji se na njima mogu pojavljivati ilustrira gema koja se čuva u Sarajevu. Prikazuje lik koji spaja attribute Abraxasa i Hekate (Slika 15). Dakle, prikazane su dvije pijetlove glave na jednom tijelu od kojih svaka gleda u svoju stranu. Prikaz posjeduje dva para ruku, te drži zmije, bodež i žezlo koje izgleda kao kombinacija trozuba i *kerykeiona*.¹³⁹

¹³⁹ ŠEPER, M., 1942, 11-13.

Slika 15 Gema iz Zemaljskog muzeja u Sarajevu (Preuzeto iz: ŠEPER, M., 1942, 12.)

U Solinu i Ninu otkrivene su magijske game koje su nosile samo natpise, bez figuralnih prikaza. U tim se slučajevima pojavljuju zazivi poput *IAO* i razni *voces magicae*. Najviše gema otkrivenih u Dalmaciji napravljeno je od jaspisa, kamena za kojeg se u antici smatralo da ima velik magijski potencijal. Nešto rijedi primjerci, kao na primjer gema s prikazom lava iz Solina, bili su od smaragda, ahata ili lapis lazuli.¹⁴⁰ Naravno, moglo se raditi o bilo kakvoj vrsti dragog ili poludragog kamena, ovisno o dostupnosti materijala i sredstvima kupca. Šeper pojavu gema u ovim krajevima, posebno u Dalmaciji veže za kretanje legija i donošenje stranih običaja na ovaj prostor. Posebno spominje legije i veksilacije koje su boravile na istoku, na primjer *I. Adiutrix* i *I. Italica*. *I. Adiutrix* je ratovala protiv Parta, dok je moguće da je *I. Italica* sudjelovala u Hadrijanovim pohodima protiv Židova. Obje su legije posvjedočene na natpisima u Naroni. Također spominje veksilaciju koja je 295., za vrijeme Dioklecijana bila poslana u Egipat. Ipak, kretanje vjerskih i magijskih praksi ne mora biti nužno vezano uz vojsku. Poznato je da je u Saloni djelovao *Collegium Fabrum Veneris*, zlatarski ili draguljarski ceh, te se ne isključuje mogućnost da su game otkrivene u Saloni proizvod upravo domaćih radionica. Naziv korišten za takvog majstora bio je *gemmarum scalptor*.¹⁴¹

¹⁴⁰ ŠEPER, M., 1942, 15-17.

¹⁴¹ ŠEPER, M., 1942, 41.

6. MAGIJSKA GEMA IZ VRANJICA

Zaštitno arheološko istraživanje koje je provela tvrtka Temenos d.o.o. na položaju Crikvine u Vranjicu rezultiralo je otkrićem kasnoantičke nekropole (Slika 16). Otkriveno je 57 grobova i definirano je 187 stratigrafskih jedinica. Otkrivene su dvije zidane grobnice, jedan olovni lijes, 20 grobova u amforama i 24 groba s konstrukcijom od tegula i imbreksa. Svi su grobovi datirani u 4. stoljeće.¹⁴²

Slika 16: Kasnoantička nekropola u Vranjicu (Preuzeto iz: CINGELI, N., 2022, 7.)

Drugi predmet kojem je posvećen ovaj rad otkriven je u grobu 15, s konstrukcijom od tegula i imbreksa (Slika 16). Pokojnik je bio položen u grob s glavom na zapadnom dijelu groba, a u grobu se nalazila i magijska gema s prikazom Abraxasa.¹⁴³ Osim gema, u grobu je otkriven komad željezne rude, kao i pet primjeraka brončanog novca.¹⁴⁴ Moguće je da osim gema i komad rude položen u grob nosi određeni magijski značaj. O tome nešto kasnije.

¹⁴² CINGELI, N., 2022, 7-8.

¹⁴³ CINGELI, N., 2022, 12.

¹⁴⁴ CINGELI, N., 2022, 28-29.

Slika 17: Grob 15 s Vranjičke nekropole (Preuzeto iz: CINGELI, N., 2022, 12.)

Gema s prikazom Abraxasa (Slika 17) u ovom je slučaju izrađena od gline. Uzevši u obzir ovu činjenicu, vjerojatno bi je bilo prikladnije nazvati amuletom, s obzirom da nije namijenjena umetanju u prstenje, već nošena sama po sebi. Ipak, u literaturi se ovi nazivi koriste kao sinonimi, tako da nije neprikladno nalaz iz Vranjica nazvati magijskom gemom.

Slika 18: Avers i revers magijske gema iz Vranjica (Fotografirao: Nebojša Cingeli)

Prikaz na gemi prilično je shematiziran, te je lik Abraxasa izveden urezivanjem kraćih crtica u površinu gema. Takva je izvedba najvidljivija na zmijskim nogama i krijesti. Glava je izvedena jednostavno, u obliku grčkog slova Ψ . Ruke su urezane kao dva kruga s naglašenim

manjim crticama po rubu. Bič i štit uobičajeni na prikazima Abraxasa izostaju, ali takav prikaz se da pripisati jednostavnosti izvedbe. Kilt je izveden nešto dubljim zarezima u odnosu na ostatak geme. Krug s kvadratnim poljima između ruku predstavlja prsni oklop s izraženom muskulaturom koji se i inače pojavljuje na ovakvim prikazima. Na lijevom gornjem rubu geme nalaze se nedefinirani znakovi, vjerojatno predstavljajući *charakteres*.

Revers geme ispunjen je znakovima grčkog alfabeta. Usmenom informacijom potvrđeno je da je se radi o nabacanim i nasumičnim slovima.¹⁴⁵ Dakle, u ovom se slučaju radi o *voces magicae*, što je česta pojava na magijskim svcima i gemama. Ipak, usprkos naizglednom kaosu, revers geme je podijeljen na osam polja crtama koji idu horizontalno od jednog do drugog kraja geme. Tvorac geme je na ovaj način osigurao optimalan prostor za urezivanje potrebnih slova, što znači da su ipak ispisana s određenom namjerom.

Grob 15 je, kao i ostatak nekropole datiran u 4. stoljeće. Keramički je materijal omogućio širu dataciju zbog amfora Keay IV-VII i Keay IX. Keay IV-VII datiraju se od 2. do 4. stoljeća, dok se Keay IX datiraju od 1. do također 4. stoljeća. Ipak, sigurnu dataciju u 4. stoljeće omogućio je novac, od čega je pet primjeraka pronađeno upravo u grobu 15. Većina je izlizana do neprepoznatljivosti, ali na aversu jednog brončanog primjerka vidi se frizura tipična za konstantinsko razdoblje (Slika 18). Na dva primjerka na reversu je vidljivo svojevrsno ispupčenje koje prati rub novca.

¹⁴⁵ Zahvale Nebojši Cingeliju na ustupljenim informacijama i materijalu.

Slika 19: Novac iz groba 15 (Preuzeto iz: CINGELI, N., 2022, 32.)

S obzirom da je jedini vidljivi tekst na gemi ispunjen s *charakteres* i *voces magicae*, interpretacija gema, odnosno njena namjena je teško dokučiva. Kako je ranije objašnjeno, funkcije gema mogle su biti raznovrsne kao i funkcije *tabellae defixiones*. Ipak, posljednji, naizgled beznačajan predmet mogao bi biti koristan u interpretaciji. Komad željezne rude (Slika 19) otkriven u grobu 15 možda ima određeni magijski značaj. Naime, željezo i njegova srodna ruda hematit elementi su za koje se u antici vjerovalo da imaju ljekovita svojstva. Teofrast u djelu "O kamenju" piše kako je hematit izrađen od zgrušane krvi. U svom prirodnom pojavnom obliku sastoji se od više globula koje podsjećaju na zgrušanu krv, a drobljenjem hematita dobiva se krvavo crveni prah. Hematit je zbog toga često korišten za liječenje zdravstvenih problema vezanih za krvarenje.¹⁴⁶

¹⁴⁶ DEBOGOVIĆ, A., 2019, 27.

Slika 20: Ruda iz groba 15 (Preuzeto iz: CINGELI, N., 2022, 32.)

Drugi naziv za hematit bio je "hepatitis", odnosno "jetrin kamen". Ključni element hematita je željezo koje se tradicionalno povezuje s Aresom, odnosno Marsom. Brojni su primjerci gema koje su bile i izrađene od hematita, često ispolirane i gravirane s velikom preciznošću. O povezanosti hematita, odnosno željeza i liječenja jetrenih oboljenja svjedoči i gema iz londonskog British Museuma s natpisom "*Ἄρης ἔτεμεν τοῦ ἥπατος τὸν πόνο(ν)*", to jest "Ares je zaustavio bolove u jetri". Na gemi je prikazan i sam Ares u punoj ratnoj opremi.¹⁴⁷

S obzirom na postojanje magijskih gema izrađenih od hematita posvećenih zdravstvenim tegobama koje su većinom vezane za jetru i krv, moguće je pretpostaviti da je pokojnik iz groba 15 patio od sličnih tegoba. U ovom specifičnom slučaju za zaštitu ili izliječenje osoba je nosila magijsku gemu i komad rude koja gemi inače daje željena svojstva. Možda se u nedostatku sredstava ili majstora koji bi mogao izraditi gemu od hematita osoba se odlučuje za kombinaciju dvaju magijskih elemenata u nadi da će polučiti željeno djelovanje. Prisutnost hematita uz gemu svakako navodi na zaključak da su ova dva predmeta bila korištena u svrhu zaštite.

Povijesni izvori spominju talismane i amulete s "barbarskim riječima" u kontesktu gnostičkih rituala i praksi. Te barbarske riječi su *voces magicae*, riječi namijenjene korištenju tokom rituala, te je moguće da tekst na reversu gema iz Vranjica označava svojevrsni opskurni zaziv ili molitvu koji je posvećuje ili pospješuje njeno djelovanje. I sam prikaz Abraxasa, iako shematiziran vjerojatno služi apotropejskoj svrsi.¹⁴⁸ Ima i struja koje smatraju da su gema bile korištene kao sredstvo identifikacije među gnosticima, no u ovom slučaju to ne bi objasnilo

¹⁴⁷ DEBOGOVIĆ, A., 2019, 35.

¹⁴⁸ MARTIN, S., 2007, 60.

pojavu hematita.¹⁴⁹ Magijske game, a posebno game s likom Abraxasa nisu ništa novo u Saloni, te je očito postojala određena klasa koja je producirala i posvećivala magijske game. Zasada nije moguće potvrditi radi li se o većoj zajednici ili samo pojedinim gnosticima, putujućim ili sjedilačkim prodavačima raznih magijskih sredstava. S obzirom da se radi o razdoblju 4. stoljeća, kršćanstvo u Rimskom Carstvu, a tako i u Saloni ima čvrsto uporište. Primjer toga je grob 44, upravo s vranjičke nekropole (Slika 20). Radi se o zidanoj grobnici s freskom podijeljenom na četiri polja u kojima se nalazi po jedan kristogram.¹⁵⁰

Slika 21: Kristogram u grobu 44 (Preuzeto iz CINGELI, N., 2022, 23.)

Važno je naglasiti da u antici "gnostik" nije bio široko usvojen termin. Crkveni su ih oci nazivali hereticima, dok su se gnostički propovjedači i učitelji poput Valentina i Marciona nazivali jednostavno kršćanima.¹⁵¹ Na primjeru sinagoge u Kafarnaumu vidi se da su gnosticima postojali i među Židovima, ali i među poganima. Povijesni izvori o Marcionovom životu govore da je rođen u bogatoj kršćanskoj obitelji, pa čak i da je i sam bio svećenik. Doduše, zbog svojih uvjerenja ulazi u sukob s crkvom, te 144. osniva vlastitu crkvu. Isus Krist, kao i u svim kršćanskim denominacijama ostaje centralna figura, te gnosticima tu nisu iznimka. Ovisno o naučitelju i njegovom pogledu na Krista stvaraju se razne grane i uvjerenja unutar gnosticizma.¹⁵²

¹⁴⁹ HALL, M. P., 2010, 4.

¹⁵⁰ CINGELI, N., 2022, 22-23.

¹⁵¹ MARTIN, S., 2007, 17.

¹⁵² MARTIN, S., 2007, 46-47.

U svakom slučaju, vranjička je nekropola zanimljiv primjer opstanka raznih magijskih praksi uz kršćanstvo, što je moguće pratiti još nekoliko stoljeća. Ranije spomenuta olovna pločica iz Trogira datirana u 6. stoljeće još je jedan primjer preživljavanja poganskih magijskih praksi koje u to vrijeme (a možda i ranije) usvajaju strogo kršćanski karakter.

7. ZAKLJUČAK

Dva predmeta obrađena u ovom radu primjeri su magijskih praksi koje su se odvijale u provinciji Dalmaciji tokom 3. i 4. stoljeća. Ranije spomenuti primjerci pločica prokletstva s lokaliteta Vlaška njiva dokazuju postojanje antičke magijske prakse u Dalmaciji barem od 3. stoljeća prije Krista, te je po svemu sudeći slične običaje moguće pratiti do 6. stoljeća poslije Krista, na primjeru molitava na olovnim pločicama otkrivenima u Trogiru.

Od početaka grčke civilizacije magija je bila simbol nečega stranog, mističnog i neobičnog te službeno nikada nije bila društveno prihvatljiva, primarno zbog odnosa kakve su tadašnji čarobnjaci i vještice imali prema bogovima. Takve odnose slikovito prikazuje antička literatura u kojoj su oni koji se bave magijom najčešće stranci s istoka, muškarci i žene s ruba društva, ali i svakodnevni ljudi koji na svoje načine bogohule zapovijedajući bogovima ili podzemnim silama, čak i ometajući vječni mir pokojnika. Ipak, određeni razvoj i širenje magije na sve društvene klase očigledan je prema pričama i tko se u pričama koristi magijom. Od Kirke i Medeje, čarobnica božanskog porijekla čije legende nastaju pri samom začetku antičke grčke civilizacije, u razdoblju vladavine Rimskog Carstva magijom se bave gotovo svi društveni slojevi, od robova do plemstva. Dakle, magija opstaje u svojevrsnom podzemlju religije i društvenih očekivanja. Bez obzira na općenito službeno neprihvatanje magije, očigledno prema Augustovom spaljivanju magijskih svitaka, magijske prakse se nastavljaju. Kako je vidljivo na primjerima molitava za pravdu i raznih zaštitnih amuleta, neki su oblici magije bili prihvaćeniji od drugih. Štetna magija, koju je moguće nazvati crnom, bila je prilično česta. Primjerci *tabellae defixiones* otkrivenih na Via Appia tekstualno i figuralno prikazuju s koliko se malicioznim namjerama mogla koristiti magija.

Ipak, salonitanski primjerci obrađeni u ovom radu po svemu sudeći služe primarno zaštiti. Zlatna pločica otkrivena na jugoistočnoj salonitanskoj nekropoli najvjerojatnije je služila zaštiti od kuge ili bolesti općenito. Iako dobar dio teksta čine *voces magicae* koje je čak i uz poznavanje antičke magije teško dešifrirati, nekoliko prepoznatljivih riječi govore puno o namjeri nositelja pločice. Dio problematike vezan uz interpretaciju magijskih tekstova leži upravo u namjernoj mističnosti i nerazumljivosti. Kako je ranije prikazano, riječi sadrže određenu moć, a u očima čarobnjaka, maga ili goesa, riječi koje ne pripadaju ljudskom jeziku sadrže još veću moć jer se obraćaju silama izvan shvaćanja običnog smrtnika. Naravno, među raznolikim primjerima magijskih pločica postoje i one čija je namjera jasna i precizna, posebno

ako navodi ime osobe kojoj je namijenjena, što je često slučaj s ljubavnim ili štetnim pločicama. Tekst saloitanke pločice navodi nekoliko *voces magicae* i *Epheisa Grammata* u svrhu davanja moći pločici, ali glagol ΑΠΟΤΡΕΨΑ je ključan jer govori o svrsi pločice, a to je zaštita. Koriste li se *voces magicae* kao magijska formula ili kao zaziv višim silama (Atrax, Tetrax, Damnameneus) za sada je teško reći. Olakotna okolnost u interpretaciji i iščitavanju pločice je postojanje *PGM*, repozitorija znanja o antičkoj magiji napisanog rukom onih koji su magiju prakticirali. S obzirom da se iste magijske riječi pojavljuju i na salonitanskoj pločici i u *PGM*, kao i u Solomonovu evanđelju, za zaključiti je da magijske prakse na području Dalmacije prate one u ostatku Rimskog Carstva, što odgovara kozmopolitskom centru kakav je bila Salona. Štoviše, izrada pločice od vrijednog materijala kao što je zlato može upućivati na postojanje profesionalca koji se bavio prodajom pločica, za plemenite ili nešto manje plemenite svrhe.

Gema s prikazom Abraxasa vjerojatno služi sličnoj svrsi kao i zlatna pločica, a to je odvratanje bolesti. Na ovakav kontekst upućuje i prisutnost željezne rude ili hematita u grobu zajedno s gemom. Moguće je da se u izostatku sredstava ili draguljara koji bio sposoban napraviti gemu od hematita osoba okreće alternativni i kombinaciji dvaju magijskih sredstava za ostvarivanje cilja. Lik Abraxasa česta je pojava na magijskim gemama, iako je u ovom slučaju poprilično shematiziran. Osim Abraxasa, moć gemi daju i *voces magicae* i *charakteres* koji se nalaze na reversu. U spoju s rudom koju je pokojnik nosio, moguće je da se radilo o problemima vezanim za krv i jetru, s obzirom da su antički liječnici željezo povezivali s Aresom, koji pomaže u liječenju sličnih oboljenja.

Drugi zanimljiv aspekt ove game je društveno-religiozne prirode. Od Šeperove disertacije o magijskim gemama povezanost Abraxasa i gnostika smatra se zastarjelim mišljenjem, no noviji nalazi, posebno iz kafarnaumske sinagoge upućuju na određenu povezanost. Čak i moderni okultisti koji se nazivaju gnosticima u Abraxasu prepoznaju figuru od određene važnosti i simbol raspoznavanja, dok primarni gnostički izvori (Nag Hammadi) navode Abraxasa u različitim kontekstima, ali uvijek kao svojevrsnu figuru koja izražava puninu i moć. Magijske game u Saloni nisu ništa novo, s obzirom na ranije nalaze gema s prikazima Abraxasa, Hermanubisa i Chnoubisa. Moguće je postojanje svojevrsne lokalne produkcije zbog djelovanja *Collegium Fabrum Veneris*, iako s obzirom na smanjenu kvalitetu izvedbe game, teško je reći djeluju li još uvijek u 4. stoljeću. Radi li se o uvozu, kućnoj radinosti ili lokalnoj produkciji teško je zaključiti, ali u svakom slučaju magijska praksa u Saloni opstaje i kroz 4. stoljeće.

U razdoblju od otprilike godine dana otkrivena su tri primjerka magijskih pločica, bilo štetnih ili zaštitnih. Ovakvi nalazi čine posebno zanimljivu kategoriju u antičkoj arheologiji jer se ne radi o službenim religijskim praksama, već o nečemu što se događa na rubu zakona iz potrebe onoga koji je izrađuje ili naručuje. *Tabellae defixiones*, *katadesmoi*, *periammata* ili jednostavno magijske pločice jedinstvena su prilika za uvid u misli, strahove i želje običnog, malog čovjeka u antici. Magijske game, iako često manje intimne i riječite također čine zanimljivu kategoriju. Iako je bez velikih otkrića poput istraživanja sinagoge u Kafarnaumu teško procijeniti radi li se o prisutnosti određenih sekta i vjerskih zajednica ili o jednostavno prodavaču magijskih lijekova i čini, omogućuju istraživačima uvid u svojevrsnu neslužbenu, ali ipak svakodnevnu sliku rimske religije.

8. POPIS LITERATURE

- ALFAYÉ, S., 2016, Silvia Alfayé, Mind the bath! Magic at the Roman Bath-houses, *Hungarian Polis Studies Nr. 22*, (2016.), 28-37.
- ALFAYÉ, S. et al, 2020, Silvia Alfayé, Choosing Magic: Contexts, Objects, Meanings: The Archaeology of Instrumental Religion in the Latin West, Rim
- ALTINOLUK, S. et al, 2014, Sencan Altinoluk, Nilüfer Atakan, Abraxas a magical gem in the Istanbul archaeological museums, *Anatolia Antiqua XXII* (2014), p. 219-223.
- ARSLAN, E. A., 2021, "Abraxas" a Cafarnao i anticipazioni sugli amuleti nel deposito sotto la pavimentazione della sinagoga, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu, Vol. 54 No. 1*, (2021.), str. 123-138.
- BAKOWSKA-CZERNER, G., 2015, Grażyna Bąkowska-Czerner, Elements of Gnostic Concepts in Depictions on Magical Gems, *The Polish Journal of the Arts and Culture 13* (2015.), 23-39.
- BARB, A. A., 1966, Alphons Augustinus Barb, Antaura. The Mermaid and the Devil's Grandmother: A Lecture, *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes, Vol. 29* (1966.), pp. 1-23
- BETZ, H. D., 1986, Hans Dieter Betz, The greek magical papyri in translation including demotic spells, Chicago, London
- CINGELI, N., 2022, Nebojša Cingeli, Izvješće o zaštitnom arheološkom istraživanju u Vranjicu na k.č. 7682/11 i k.č. 7682/12 k.o. Solin, Temenos d.o.o, Split
- DEBOGOVIĆ, A., 2019, Ana Debogović, Izabrane teme magijskih gema u antici s osvrtom na primjerima iz Hrvatske, Diplomski rad, Zagreb, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet
- DICKIE, M. W., 2003, Matthew W. Dickie, Magic and Magicians in the Greco-Roman World, New York, London
- GAGER, J. G., 1999, John G. Gager, Curse Tablets and Binding Spells From the Ancient World, New York, Oxford
- GIUNIO, K. A. 2018 – Kornelija Appio Giunio, ABRACADABRA. Magija i praznovjerje u starom vijeku kroz fundus Arheološkog muzeja Zadar, *Katalozi i monografije 30*, Zadar
- GORDON, R. L., 2020, Richard L. Gordon, Magic, Roman, *Oxford Classical Dictionary, ed. 5* (2020.), 1-32.

- HALL, M. P., 2010, Manly P. Hall, *Wisdom of the Knowing Ones: Gnosticism, the Key to Esoteric Christianity*, Los Angeles
- KEBLE, J., 1872, John Keble, *Five Book of St. Irenaeus Bishop of Lyon*, Oxford
- KOTANSKY, R. et al, 2002, Roy Kotansky i sur., *Magic and Ritual in the Ancient World*, Leiden
- KOTANSKY, R. et al, 2015, Roy Kotansky i sur., *A Gold Lamella for Migraine from Aquincum*, *Journal of Ancient Judaism* (2015.), 127-142.
- LUCK, G., 2006, Georg Luck, *Arcana Mundi, Magic and the Occult in the Greek and Roman Worlds*, Baltimore
- MARTIN, S., 2007, Sean Martin, *The Gnostics, the First Christian Heretics*, Harpenden
- NEMETH, G., 2018, György Nemeth, *Voodoo dolls in the classical world*, *Violence in Prehistory and Antiquity. Parthenon Verlag, Kaiserslautern und Mehlingen*, (2018.), 179-194.
- OGDEN, D. et al, 1999, Daniel Ogden i sur., *Witchcraft and Magic in Europe, Vol. 2: Ancient Greece and Rome*, London
- PLEŠTINA, I., 2021, Ivica Pleština, *Stručno izvješće o provedenom arheološkom istraživanju na k.č. 6686/2 i 6686/5 u Solinu*, Neir d.o.o., Split
- ROBINSON, J. M. et al, 1990, James M. Robinson i sur., *The Nag Hammadi Library, the Definitive Translation of the Gnostic Scriptures Complete in One Volume*, San Francisco
- SKINNER, S., 2013, Stephen Skinner, *Magical Techniques and Implements present in Graeco-Egyptian Magical Papyri, Byzantine Greek Solomonian Manuscripts and European Grimoires: Transmission, Continuity and Commonality*, Doktorski rad, Humanities & Social Science Faculty University of Newcastle, Newcastle
- STRATTON, K. B., 2015, Kimberly B. Stratton i sur., *The Cambridge History of Magic and Witchcraft in the West*, Cambridge
- ŠEPER, M., 1942, Mirko Šeper, *Antikne geme-amuleti nazvane gnostičkim gemama*, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu, Vol. 22-23 No. 1* (1942.), str. 5-54.
- TOMLIN, R. S. O. 2014, Roger S. O. Tomlin, *Drive away the cloud of plague: a Greek amulet from Roman London*, *Life in the Limes*, Oxford (2014.)
- UGARKOVIĆ M. et al, 2022, Marina Ugarković, Jelena Marohnić, *Poruke onostranom: dvije olovne pločice (κατάδεσμοι) iz isejske nekropole*, u: Mario Kevo, Ivan Majnarić, Suzana Obrovac Lipar, *Marinov zbornik, Papers in Honor of Professor Emilio Marin*, Zagreb, str. 599-611.

9. POPIS ILUSTRACIJA

Slika 1: Kirka, Odisej i čovjek pretvoren u svinju (Preuzeto iz: <https://www.theoi.com/Gallery/T35.9.html>), 26.1.2024.

Slika 2: Medeja u kočiji koju vuku zmajevi (<https://blogs.getty.edu/iris/a-guide-to-euripides-medea/>), 26.1.2024.

Slika 3: Germanik, navodna žrtva prokletstava (Preuzeto iz: [https://en.wikipedia.org/wiki/Germanicus#/media/File:\(Toulouse\)_Portrait_de_Germanicus_-_Mus%C3%A9e_Saint-Raymond_Ra_342_c.jpg](https://en.wikipedia.org/wiki/Germanicus#/media/File:(Toulouse)_Portrait_de_Germanicus_-_Mus%C3%A9e_Saint-Raymond_Ra_342_c.jpg)), 26.1.2024.

Slika 4: *Defixio* s Via Appia (Preuzeto iz: OGDEN, D. et al, 1999.)

Slika 5: "Voodoo" lutka iz Louvrea (Preuzeto iz <https://www.deliriumsrealm.com/voodoo-dolls/>), 26.1.2024.

Slika 6: Primjer grčkog magijskog papira (Preuzeto iz: <https://switchtowitch.blogspot.com/2012/05/greek-magical-papyri.html>), 26.1.2024.

Slika 7: Grob 16 prije otvaranja (Preuzeto iz: PLEŠTINA, I., 2021, 8.)

Slika 8: Natpis na poklopnici groba 16 (Preuzeto iz: PLEŠTINA, I., 2021, 44.)

Slika 9: Pločica i transkript (Preuzeto iz: PLEŠTINA, I., 2021, 62.)

Slika 10: "Afroditina stela" iz *PGM VII* (Preuzeto iz: BETZ, H. D., 1986, 122.)

Slika 11: Tipični prikaz Abraxasa (Preuzeto iz: <https://glorian.org/learn/glossary/a/abraxas>) 21.2.2024.

Slika 12: Simboli koji se mogu naći na gemama ili magijskim formulama (Preuzeto iz: BETZ, H. D., 1986, 88.)

Slika 13: Primjeri gema s prikazima Harpokrata, Chnoubisa i Abraxasa (Preuzeto iz: <https://www.liverpoolmuseums.org.uk/collections/antiquities/roman/magical-gem-stones>), 3.3.2024.

Slika 14: Magijska gema iz Metropolitana (Preuzeto iz: <http://cbd.mfab.hu/cbd/1111/?sid=1724>), 3.3.2024.

Slika 15: Gema iz Zemaljskog muzeja u Sarajevu (Preuzeto iz: ŠEPER, M., 1942, 12.)

Slika 16: Kasnoantička nekropola u Vranjicu (Preuzeto iz: CINGELI, N., 2022, 7.)

Slika 17: Grob 15 s Vranjičke nekropole (Preuzeto iz: CINGELI, N., 2022, 12.)

Slika 18: Avers i revers magijske gema iz Vranjica (Fotografirao: Nebojša Cingeli)

Slika 19: Novac iz groba 15 (Preuzeto iz: CINGELI, N., 2022, 32.)

Slika 20: Ruda iz groba 15 (Preuzeto iz: CINGELI, N., 2022, 32.)

Slika 21: Kristogram u grobu 44 (Preuzeto iz: CINGELI, N., 2022, 23.)

Sažetak

Dva primjera magijske prakse u Saloni

Autor u radu predstavlja dva predmeta otkrivena na dvjema salonitanskim nekropolama u zaštitnim istraživanjima provedenim 2021. i 2022. godine. Prvi je predmet zlatna pločica ispisana grčkim alfabetom, korištena u apotropejske svrhe, odnosno kao sredstvo odvracanja bolesti ili kuge. Drugi predmet kojim se rad bavi je magijska gema s prikazom Abraxasa, božanstva često vezanog uz gnostike, ranokršćansku sektu koja je u svoje vrijeme smatrana heretičnom. U radu se obrađuje grčko-rimski pogled na magiju, kao i razvoj magije kroz povijest, uz literarne i arheološki potvrđene primjere magijske prakse širom grčkog, a potom i rimskog svijeta. Glavni cilj rada je kontekstualizacija dvaju predmeta u svrhu boljeg poznavanja magijske prakse na području Rimskog Carstva, naročito provincije Dalmacije.

Ključne riječi: Salona, antika, antička magija

Abstract

Two examples of magical practice in Salona

The author of this paper presents two artefacts discovered in two necropolises of Salona during rescue archaeological research conducted in 2021. and 2022. The first object is a golden tablet inscribed with greek alphabet, used for apotropaic purposes as a means of driving away disease or plague. The second object covered in this paper is a magical gem depicting Abraxas, a diety connected with Gnostics, an early Christian sect considered heretical by its contemporaries. The paper discusses greco-roman view of magic, as well as the development of magic through history with literary sources and confirmed archaeological examples throughout Greek and Roman world. The main purpose of this paper is contextualisation of the two artifacts with the goal of clearer understanding of magical practice in the Roman Empire, especially in the province of Dalmatia.

Keywords: Salona, antiquity, ancient magic